

T E R R A

Westerwolda

Tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde

Ter Apeler carnaval

pagina 18

**Krijgsverrichtingen
tegen Atjeh** p.9

**Historische TT
in Vlagtwedde** p.14

**Evangelisaties in
Westerwolde** p.29

Dit tijdschrift is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde.

Jaargang 12, nummer 3, winter 2023

prijs: € 4,95

Colofon

Terra Westerwolda is het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde. Het is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW), mede mogelijk gemaakt door het MOW | Museum Westerwolde in Bellingwolde. Terra Westerwolda verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Hemmo Clevering
Lieuwe Jongsma
Lizanne Trenning
Obby Veenstra (namens het MOW)
Geert Volders (hoofdredactie)
Erik Wubs (eindredactie)

Vaste medewerkers

André Dümmer (fotografie)
Geert Schreuder (illustraties)

Vormgeving

Janty Heeres, JantyDesign, Rhederveld

Drukwerk en distributie

Wubbe Alvering, Vlagtwedde

Terra Westerwolda en HVW op internet
www.verenigingwesterwolde.nl

Contact met de redactie

Reacties en ideeën voor artikelen zijn welkom bij Geert Volders, telefoon: 06 - 46 54 25 40, e-mail: geert.volders@gmail.com

Lid-abonnee worden?

Zie pagina 36. Terra Westerwolda is voor € 4,95 ook verkrijgbaar bij diverse (boek-) winkels.

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de redactie wenden.

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Marten Fokkens (webmaster)
Jan Huizing
Kineke Kuper-Dijkmeijer (secretaris)
Freerk Mol (penningmeester)
Harm Prenger
Geert Volders
Ruut Wegman
Rienhart Wolf

Secretariaat HVW

Kineke Kuper-Dijkmeijer, telefoon: 0599 - 31 35 29, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl

Jaargang 12, nr. 3, winter 2023

Van de redactie

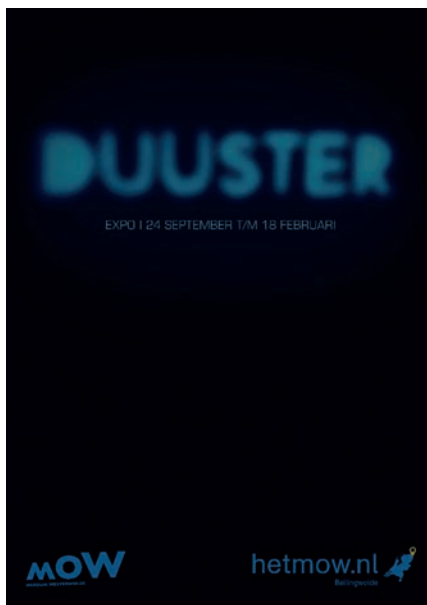
Over verdwenen evangelisaties en carnavalsvierders

Bij het uitkomen van dit winternummer staan de kerstdagen voor de deur. Wellicht bezoekt u dan een kerkdienst, in de buurt of juist op een speciale locatie. In Westerwolde kan dat anno 2023 in bijna ieder dorp. Bijna, want ooit had echt ieder dorp een kerk(je) of op zijn minst een evangelisatie. De kerkgang nam af en op den duur werd er geen kerst meer gevierd in de verschillende evangelisaties in Westerwolde. De evangelisaties in dorpen zoals Harpel, Jipsingboertange en Rhederbrug werden opgeheven. De kerkgebouwen werden verkocht zoals in Veelerveen of zelfs gesloopt zoals in Sellingen. Hemmo Clevering onderzocht voor *Terra Westerwolda* de geschiedenis van de evangelisaties in Westerwolde.

Eén dorp komt juist na de kerstdagen massaal in actie. In Ter Apel wordt al sinds jaar en dag uitbundig carnaval gevierd. Erik Wubs wilde meer weten over het feest en dook in de geschiedenis ervan. Ook Jakob Been leverde voor dit winternummer weer een bijdrage namens de Historische Kring Ter Apel en dook in het leven van dokter Theodor Brümmer. Ko Lenting schreef over de geschiedenis van een zilveren mesheft, gevonden op het borgterrein van Wedde. Aan de hand van dit kleine object beschreef Lenting een bijzondere familiegeschiedenis. Lizanne Trenning schreef over de Historische TT van Vlagtwedde. Ook leest u een bijdrage van Klaas Meijer en één van ondergetekende. Allebei schreven we over een thema dat momenteel erg in de belangstelling staat: heksenvervolging en onze koloniale geschiedenis. Ook deze grote thema's spelen op microniveau een rol in de Westerwoldse geschiedenis.

Namens de redactie goede feestdagen en ook in 2024 veel leesplezier gewenst!

Geert Volders

Het volgende nummer van Terra Westerwolda verschijnt in het voorjaar van 2024.

Wij verzoeken alle leden van de Historische Vereniging Westerwolde om de contributie voor 2024 te voldoen. Dit kunt u doen door €27,50 naar IBAN-nummer NL80 RABO 0358606063 over te maken. Namens het bestuur: dank voor uw actie!

Cover

De Ter Apeler carnavalsoptocht met voorop een Kloosterwieker. Schilderij: Geert Schreuder, 2023.

Inhoudsopgave

Vaste rubrieken

- 4 Column: eerherstel voor de heksen van weleer?
- 6 Historische Kring Ter Apel: dr. Theodor Brümmer
- 9 Historische bronnen: het militaire stamboek van Jan de Vries
- 17 Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde
- 36 Historische actualiteiten

Artikelen

- 14 De historie van de Historische TT in Vlagtwedde
- 18 Ter Apeler carnaval: een geschiedenis
- 24 Het verhaal van een zilveren mesheft gevonden bij de Wedderborg
- 29 Evangelisaties in Westerwolde

Column: eerherstel voor de heksen van weleer? pagina 4

Dr. Theodor Brümmer, huisarts in Ter Apel pagina 6

Evangelisaties in Westerwolde pagina 29

Eerherstel voor de heksen van weleer?

door Klaas Meijer

Zaterdag 3 juni kwamen er op de Gieselbaarg, achter Wessinghuizen, zo'n zestig mensen samen. Ze kwamen ter herinnering aan de ruim twintig zogenaamde 'heksen', die op die plek in de periode 1587-1597 levend zijn verbrand. Het was daarmee één van de bijna twintig bijeenkomsten die op die dag door heel Nederland werden gehouden. Noem het maar een nationale actie tot eerherstel van die (vooral) vrouwen die met name in de zestiende eeuw op onmenselijke wijze het leven lieten. Omdat ze zogenaamd een bondgenootschap met de duivel hadden gesloten. In de praktijk ging het veelal om vroedvrouwen, genezers of vrouwen die kennis hadden van geneeskrachtige planten.

Zowel de rechterlijke macht als de kerkelijke leiders ondersteunden deze - hoogst bijgelovige - manier van (on)schuldigen straffen. Zeker als het om vreemde, onverwachte en dodelijke gebeurtenissen ging, was een eerlijk proces bij voorbaat al vrijwel uitgesloten. Via opsluiting in een mensonwaardige kerker (waarvoor ook nog door de familie betaald moest worden!) of door 'op het water gooien'. Heksen zouden immers blijven drijven, want anders konden ze niet gewichtloos op een bezem door de lucht vliegen. Zwaar martelen door ze langdurig te slaan of een centimeter of tien uit te rekken op de pijnbank. Het was allemaal geoorloofd. De drost hield het allemaal keurig bij. Daardoor weten we eeuwen later nog precies hoe het toen ging.

Ergens past een herdenkingsactie als die van 3 juni ook wel in het plaatje van onze huidige tijd. Honderd en meer jaren nadat misstanden als slavernij en andere vormen van uitbuiting van medemensen aan de orde van de dag waren, komen we nu wereldwijd met uitgebreide excuses daarvoor. Volkomen ten onrechte tot de brandstapel veroordeelde vrouwen die als 'heksen' werden betiteld, passen daarbij prima in zo'n 'sorry-cultuur'. Hoewel...

De basis voor de heksenvervolging was in wezen het sterk heersende bijgeloof. Anno 2023 is het bijgeloof in onze samenleving mijns inziens bijna even sterk als vier- à vijfhonderd jaar geleden. Ga maar eens na hoe vaak ons via onze a-sociale media de laatste jaren complottheorieën zijn opgedrongen. Bewijzen daarvoor? Ho maar. 't Is net als het spook op zolder. Wie de moeite neemt om 'het spook' op te sporen, ontdekt dat de kat van de burens stilletjes is binnengeslopen en in z'n wanhoop op de zolder terecht is gekomen.

Het verbranden van heksen. Afgebeeld in de *Malleus Maleficarum*, beter bekend als *De Heksenhamer*, een vijftiende-eeuws handboek voor de heksenjacht. Beeld: WikimediaCommons.

Ik was die zaterdag in gezelschap van Lubbe Kroeze uit Emmen. Hij was ooit een aantal jaren voorzitter van het - sinds 2019 helaas verdwenen - Radio- & Speelgoedmuseum aan de Boslaan in Onstwedde. Daarbij is Kroeze al zijn hele tachtigplus-leven een even grote streekgeschiedenis-enthousiasteling als ik ook nog steeds ben. Lubbe's voorgeslacht - u had het kunnen raden - komt oorspronkelijk uit Onstwedde/Veenhuizen. Ze heetten toen nog Kruize. Na de verhuizing van de familie naar Drenthe, begin negentiende eeuw, gingen ze in ambtelijke stukken plotseling Kroeze heten. Tja, en als je één keer zo in de ambtelijke boeken bent komen te staan...

Nog veel merkwaardiger is het echter, nog indringender, dat deze familie Kroeze een rechtstreekse familielijn heeft naar Allyke Tensinck uit Veenhuizen bij Onstwedde.

Allyke hoorde bij de groep 'heksen' die op 6 juli (nota bene Lubbe's verjaardagsdatum!) 1587 op de brandstapel op de Gieselbaarg werd vermoord. Er zouden nog vele volgen.

In een alleszins bezienswaardige expositie in Museum Klooster Ter Apel hebben de zogenaamde Westerwoldse heksen van toen, van kunstenaars Ludmilla van de Spoel uit Enschede nu alsnog een gezicht gekregen. Ik hoef in deze column de feministische beweging geen stroop om de mond te smeren. Maar als ik heel eerlijk ben (en dat probeer ik steeds na te streven) wordt het niet alleen de hoogste tijd om te erkennen dat we met de heksenvervolging van weleer helemaal fout zaten, maar moeten we zelfs een fikse stap verder durven gaan. Het is toch bijvoorbeeld compleet van de zotte dat de geldprijzen die vrouwen op tennistoernooien kunnen winnen een fractie zijn van wat de mannelijke winnaars mogen incasseren. En dan noemen we nog niet eens het verschil tussen het idioot hoge salaris van regelmatig show-jammerend ter aarde stortende voetbakereltjes ten opzichte van onze enthousiast voetballende vrouwen. Meer voorbeelden liggen helaas nog steeds voor het oprapen.

Zullen wij afspreken dat Lubbe Kroeze's stapel-betovergrootmoeder uit Veenhuizen voor ons Westerwolders bijna 450 jaar later het signaal geeft om aan deze ontorechte, mensonterende behandeling een eind te maken? Beter kun je je respect voor hun offers van toen mijns inziens niet tot uiting brengen. Of moeten we net als het ukkie op de foto genomen tijdens de heksenherdenking op de Gieselbaarg, vol schaamte wegkruipen tussen mama's benen? ■

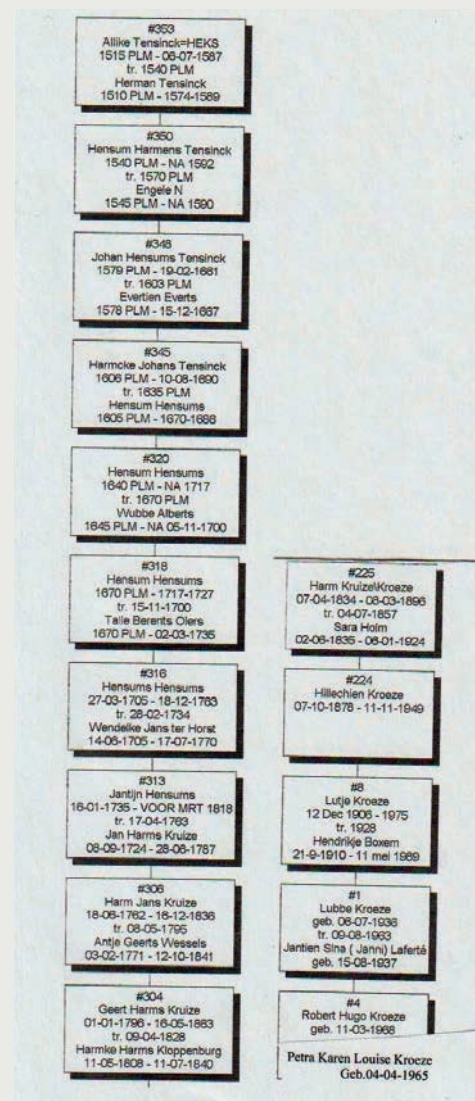
Deze column verscheen eerder op www.onstwedde.info.
Reageren? k.meijer@onstwedde.info

Met dank aan Lubbe Kroeze uit Emmen voor de foto!

Allyke Tensinck, verbeeld door kunstenaars Ludmilla van der Spoel.

Lubbe Kroeze is dertien generaties verwijderd van zijn voormoeder Allyke Tensinck.

Dr. Theodor Brümmer Huisarts in Ter Apel

Tot bekendste vooroorlogse huisarts van Ter Apel kan zonder meer dokter Theodor Brümmer worden gerekend. Hoewel hij nog steeds tot de verbeelding spreekt, was hij helemaal niet zo lang huisarts in Ter Apel. Om precies te zijn acht jaar en één maand. Dat hij zo bekend was en is gebleven heeft zeer waarschijnlijk te maken met zijn befaamde hoestdrankje. Op 1 november 1906 begon deze uit Rütenbrock (Duitsland) afkomstige arts dr. Theodor Brümmer in Ter Apel een praktijk, die hij in 1914 verliet. Het hoe en waarom kunt u lezen in dit artikel.

door Jakob Been

Theodor Brümmer, foto ca. 1895-1900. Collectie: J. Pranger.

Van Lindloh naar Ter Apel

Theodor Brümmer werd geboren op 16 december 1873 als vierde van zes kinderen van Johann Bernard Brümmer (beroep: landbouwer) en Maria Gesina Lammers. Zijn ouders waren van eenvoudige komaf en woonden in het Duitse Lindloh, vlak over de grens met Ter Apel. Na zijn normale schooltijd ging Theodor studeren in zowel Göttingen, Kiel, Berlijn als Greifswald. In deze laatste plaats studeerde hij in 1900 af met het proefschrift *Wie wirkt das Terpentinöl in kleinen Dosen, längere Zeit genommen*. Veel later werd hij door de universiteit van Greifswald benoemd tot senator honoris causa, dat vrij vertaald eredoctoraat betekent.

Na zijn studie begon Brümmer een artspraktijk in Rütenbrock. Hoewel Ter Apel in 1900 al een huisarts had in de persoon van dr. Prak, behoorden vele Nederlanders tot de klantenkring van dr. Brümmer. Hij ontmoette de Nederlandse Berendiena Bakker (geboren in Valthermond op 5 september 1876) en trouwde met haar op 1 september 1903 in Lindloh. Samen kregen ze drie kinderen. De eerste, een zoon met de naam Bernard, werd geboren op 2 mei 1905 in Rütenbrock. Dochter Geertruida Maria Gesina werd geboren op 24 februari 1907 in Ter Apel, maar overleed al op 12 augustus van hetzelfde jaar. De volgende dochter kreeg dezelfde naam, roepnaam Geertje, en werd geboren op 24 oktober 1909 in Ter Apel.

De beide kinderen Bernard en Geertje in 1912. Collectie: J. Pranger.

Onbevoegd uitoefenen van de geneeskunde

Omdat Brümmer veel Nederlandse klanten had en met een Nederlandse getrouwd was, begon hij er al gauw over na te denken om in Nederland een praktijk te openen. Zijn in Duitsland behaalde artsexamen was in Nederland echter niet geldig. Dus besloot hij om, nadat hij zijn artsexamen met goed gevolg in Duitsland had afgelegd, alsnog ook in Nederland zijn artsexamen af te gaan leggen. Voor het eerste gedeelte slaagde hij in april 1903 in Utrecht en dus mocht hij als semi-arts verder gaan met het praktijkgedeelte. Dat behaalde hij in februari 1906, eveneens in Utrecht. Enkele weken daarvoor, in januari 1906, werd Brümmer opgeroepen om naar een ernstig zieke vrouw Musselkanaal te komen. Even later verscheen echter ook de rijksveldwachter van Musselkanaal, de heer Kolle, die prompt besloot om dr. Brümmer een bekeuring te geven. Er werd proces verbaal opgemaakt vanwege het onbevoegd uitoefenen van de geneeskunde.

Vanaf februari 1906 mocht dr. Brümmer – nu dus legaal – een eigen praktijk beginnen en dat deed hij maar al te

graag in Ter Apel. Hij diende bij de gemeente direct een verzoek in om een pand in Ter Apel te mogen bouwen en nog in datzelfde jaar verrees aan de huidige Schotslaan één van de mooiste villa's van Ter Apel. Volgens de bouwaanvraag “met waschhuis, turfhok, wagenschuur en paardestal”, in 1912 aangevuld met een “wachtlocaal”. Ook werd voorzien in de behoefte van drink- en werkwater door een regenbak van 5000 liter te plaatsen. Een prachtig gebouw dus dat anno 2023 nog steeds tot één van de mooiste gebouwen van Ter Apel mag worden gerekend!

Een eigen praktijk

Dr. Brümmer opende zijn praktijk in november 1906 en hield spreekuur op doordeweekse dagen van 8:00 tot 13:30 uur en op zaterdag van 8:00 tot 10:00 uur. 's Middags bezocht hij zijn patiënten thuis. Al in 1907 nam hij een assistent aan in de persoon van dr. Aldershoff, maar die vertrok in 1909 om een eigen praktijk te beginnen in Anna Paulowna. Vervolgens werd vanaf 1 januari 1910 dr. Poll zijn assistent. Ook die verdween echter al vrij snel, want hij nam de praktijk van de andere huisarts in Ter Apel, dr. Pesman, in oktober 1911 over.

De praktijk liep goed, iets dat ook wel was te merken aan de hoofdelijke omslag die hij moest betalen. We zouden het tegenwoordig kunnen vergelijken met de inkomstenbelasting. Dr. Brümmer behoorde tot de top 10 van rijkste inwoners in Ter Apel. Alles leek dus fantastisch te gaan in huize Brümmer. Toch gebeurden er ook wel enkele nare dingen gedurende zijn tijd in Ter Apel:

- Tijdens de bouw van de nieuwe villa viel in augustus 1906 timmerman Roelf Huizing van een steiger. Hij was bewusteloos, maar na behandeling van dr. Brümmer kon hij weer naar zijn woning worden vervoerd.
- In november 1906, tijdens de laatste werkzaamheden aan de villa, vond er een enorme gasontploffing →

Groeten uit Ter-Apel.

De villa aan Schotslaan 5, in 1906 in opdracht van dr. Brümmer gebouwd. Na dr. Brümmer woonden er nog vele artsen. De villa staat nog steeds in Ter Apel. Ansichtkaart, Collectie Groninger Archieven (tg. 1986.08496).

plaats. Aan de voorzijde vlogen alle ramen eruit, de binnenmuren scheurden, dakpannen en een plafond van de bovenverdieping kwamen naar beneden. Geluk bij dit ongeluk was dat de aanwezige timmerlieden en schilders niet gewond raakten. Mevrouw Brümmer raakte slechts lichtgewond door rondvliegend glas.

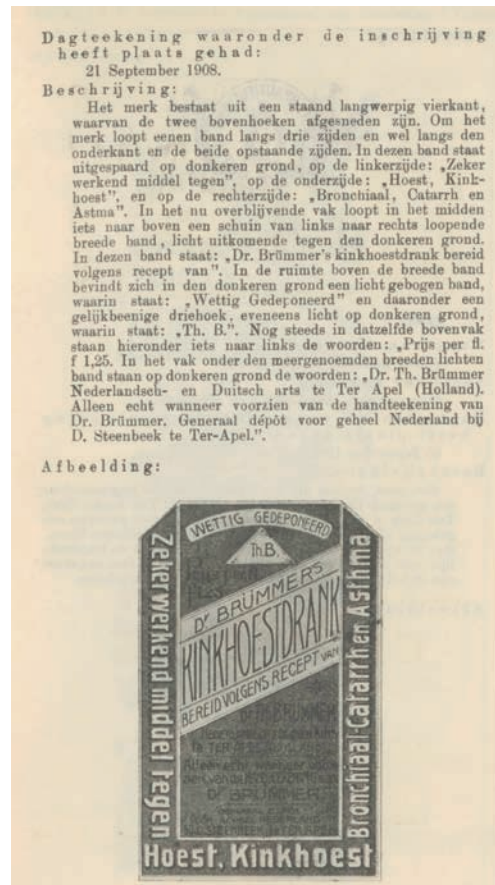
- In 1910 kreeg dr. Brümmer de beschikking over een auto met het kenteken A-597. Het was één van de eerste auto's in Ter Apel. Dat het voor hem even wennen was om in een auto te rijden, bleek wel toen Brümmer eerst een vrouw aanreed en een week later een hondje overreed. Beiden overleefden het ongeluk gelukkig wel. Deze ongelukken zorgden er overigens wel voor dat dr. Brümmer niet meer zelf in een auto wilde rijden. Hij zocht een "bekwame, ongehuwde chauffeur-huisknecht".
- In 1914 heerste er difterie (een ernstige bacteriële en zeer besmettelijke ziekte) in huize Brümmer en vanwege de enorme besmettelijkheid mocht niemand het huis betreden en moest het gezin Brümmer in huis blijven.

Brümmerdrankjes

Brümmer was gespecialiseerd in aandoeningen aan de luchtwegen en alles wat daar mee te maken had. Hij zou zelfs landelijke bekendheid krijgen als uitvinder van de befaamde Brümmer hoestdrankjes. Al vanaf 1907 werd in de landelijke kranten geadverteerd met "Kinkhoestdrank volgens recept van dr. Brümmer, een zeker werkend middel tegen hoest, kinkhoest, bronchiaal catarrh en asthma". De drankjes werden gefabriceerd en verspreid vanuit het depot van drogist D. Steenbeek, gevestigd aan de Hoofdstraat naast café Schot (tegenwoordig het Molenplein) in Ter Apel. Nadat Brümmer Ter Apel had verlaten, ging men hier-mee door. Om meer landelijke bekendheid te krijgen richtte men, samen

Het inmiddels geruimde graf van dr. Brümmer in Rütenbrock. Collectie: R.F.E. Wolf.

Een beschrijving van de beroemde kinkhoestdrank van dr. Brümmer verscheen in de Nederlandse Staatscourant van 1 oktober 1908.

met een bijzonder vermogende inwoner uit Alkmaar, Handelsmaatschappij PAGEMI (PATentGENeesMIDdelen) op. De Brümmerdrankjes werden tot ver na zijn dood (tot 1970) gemaakt door de in Zwolle gevestigde Handelsmaatschappij A.J. ten Doesschate, die in 1944 PAGEMI had overgenomen. Per 1 december 1914 verhuisde het gezin Brümmer uit Ter Apel om in Groningen een praktijk te openen, eerst aan Heerestraat 24a en later aan Parklaan 1. Zijn praktijk in Ter Apel werd overgenomen door de nieuwe huisarts dr. Van Heel, die al vanaf juni 1914 met dr. Brümmer meeliep. In 1927 vertrok Brümmer vervolgens naar Hilversum om daar een praktijk te beginnen aan 's-Gravelandscheweg 58. In 1929 keerde hij echter alweer terug naar Groningen, waarna hij in 1936 naar Bad Ems in Duitsland vertrok.

Na terugkomst in Nederland ging het echtpaar Brümmer opnieuw wonen in Groningen, dit keer aan Oude Ebbingestraat 30c. Daar overleed dr. Theodor Brümmer op 30 april 1959 op 85-jarige leeftijd. Hij werd begraven in Rütenbrock. Zijn vrouw Berendiena overleed op 24 maart 1960, ook in Groningen, ze werd 83 jaar. Zij werd begraven in haar geboortedorp Valthermond. Dochter Geertruida woonde jarenlang in Veendam en overleed in Haren (Nederland) op 17 maart 1998. Ze was getrouwd met fabrikant Hendrik Willem Meijer. ■

Literatuur:

J. Been, *Herinneringen uit Ter Apel* (2019).

D. Wolf, *Gedane zaken in Ter Apel* (Ter Apel 1996).

Krijgsverrichtingen tegen Atjeh

Het militaire stamboek van Jan de Vries

Jan de Vries, ca. 1940. Foto (uitsnede) genomen in Winschoten.

Het begon met een familieverhaal. Jan de Vries (1872-1952) had als militair in Nederlands-Indië gezeten. Dat was ook zo'n beetje alles wat er in de familie nog bekend was over zijn loopbaan. Dankzij de ontsluiting en digitalisering van talrijke historische bronnen kon ik de militaire carrière van mijn overgrootvader reconstrueren: een geschiedenis die ons van Finsterwolde naar Holte bij Onstwedde brengt met daartussen dertien jaar in de tropen.

door Geert Volders

Toen ik dit onderzoek begon, was er in de familie erg weinig bekend over de militaire loopbaan van Jan de Vries. Zijn (aangetrouwde) kinderen zijn al overleden en van de kleinkinderen hebben slechts enkele hun opa gekend. Wel waren er twee glimmende getuigen van de militaire carrière: het Ereteken voor *Belangrijke Krijgsbedrijven* en het Zilveren Onderscheidingsteken voor *Langdurige, Eervolle en Trouwe Dienst*. Op de beide onderscheidingen prijken zilverkleurige gespen. Jan de Vries werd op 14 november 1872 geboren in Finsterwolde. Op 15 januari 1910 trouwde hij in Onstwedde met Anna Louwdijk. →

Het Ereteken voor Belangrijke Krijgsbedrijven, met daarop de gespen 'Atjeh 1873-1896' en 'Atjeh 1896-1900'.

Het Zilveren Onderscheidingsteken voor Langdurige, Eervolle en Trouwe Dienst, met de gesp 'Atjeh 1901-1905'. Foto's: familie J. de Vries, Nijkerk.

Hij trok in bij zijn schoonouders op hun boerderij in Holte. In de daaropvolgende jaren werden hier zijn vijf kinderen geboren. Aan de hand van de gegevens van de burgerlijke stand (allegroningen.nl) kunnen we het gezin reconstrueren waarin Jan is opgegroeid.

Geert de Vries, geb. 29-01-1824 te Finsterwolde, ovl. 27-01-1894 te Finsterwolde. Gehuwd op 14-01-1851 met Houke Jansen, geb. 29-11-1826 te Bellingwolde en ovl. 11-06-1884 te Finsterwolde.

Uit dit huwelijk kwamen negen kinderen voort, allen geboren te Finsterwolde:

1. Tjaart, geb. 11-04-1851, ovl. 18-09-1896 te Ganzedijk;
2. Jantje, geb. 04-03-1853, ovl. 08-05-1929 te Groningen;
3. Hindertje, geb. 13-10-1855, ovl. 10-11-1939 te Bellingwolde;
4. Helmer, geb. 17-01-1859, ovl. 14-05-1939 te Nieuwolda;
5. Maria, geb. 19-04-1861, ovl. 12-01-1931 te Finsterwolde;
6. Geert, geb. 22-10-1863, ovl. 02-01-1947 te Tennessee (VS);
7. Grietje, geb. 29-05-1866, ovl. 19-04-1939 te Finsterwolde;
8. Assina, geb. 07-10-1869, ovl. 09-06-1940 te Winschoten;
9. Jan, geb. 14-11-1872, ovl. 04-03-1952 te Holte, Onstwedde.

Jan was dus de jongste van de negen kinderen van Geert en Houke de Vries. Hij was 37 toen hij in 1910 trouwde. Vanwege zijn (toch wel) gevorderde leeftijd bij zijn huwelijk is het aannemelijk dat zijn militaire carrière kort voor 1910 ten einde kwam. Dit kan vastgesteld worden met de stamboeken van het Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger (KNIL).

Stamboekregister

Stamboekregistraties geven een overzicht van de loopbaan van een militair. Waar en wanneer de militair in dienst is getreden, hoe zijn carrière is verlopen en waar hij dienst deed. Ook informatie over deelname aan veldtochten, over ontvangen onderscheidingen en over opgelopen verwondingen zijn soms opgenomen in de stamboeken. Dankzij de digitalisering van deze archieven, kunt u tegenwoordig heel eenvoudig zelf uw onderzoek beginnen. Ga daarvoor naar de website van het Nationaal Archief:

www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/militairen-nederlands-indie-knil-1815-1950-onderofficieren-en-soldaten

Nu doet zich natuurlijk de moeilijkheid voor dat rond 1900 Jan de Vries een veelvoorkomende naam is in Nederland. Dankzij de gegevens van de burgerlijke stand weten we zijn geboortedatum en geboorteplaats, waardoor we tussen de bijna dertig naamgenoten toch de juiste kunnen vinden. In het stamboek is zijn nummer 16104, in het algemeen stamboek in Nederlands-Indië is dit 27111.¹ Deze nummers zijn belangrijk omdat we daarmee aanvullende documentatie kunnen vinden. Het stamboek geeft al veel informatie over de militaire carrière van Jan de Vries.

Den 15 Maart 1895 vrijwillig geëngageerd als soldaat voor zes jaren bij de Koloniale troepen zowel in als buiten Europa ingaande op dato met fl. 300,- handgeld.

15 maart 1903 geëngageerd voor twee jaren.

15 maart 1905 geëngageerd voor twee jaren.

15 maart 1907 geëngageerd voor een jaar als sergeant.

Tussen 15 maart 1895 en 25 april 1908 heeft Jan de Vries dienst gedaan in het KNIL. Het stamboek geeft nog meer informatie. Zo lezen we bij Jan de aantekening dat zijn broer Helmer (toen woonachtig in Blijham) eveneens in het KNIL dienst had gedaan. Dankzij de eenvoudige online zoekmethode is Helmer de Vries snel gevonden. Helmer kwam op 23 januari 1894 terug uit Nederlands-Indië.² Na zijn huwelijk met Marchien Groen op 27 april 1894, vestigde Helmer zich in Blijham. Hij staat in de stamboekregistratie van Jan als contactpersoon opgegeven.

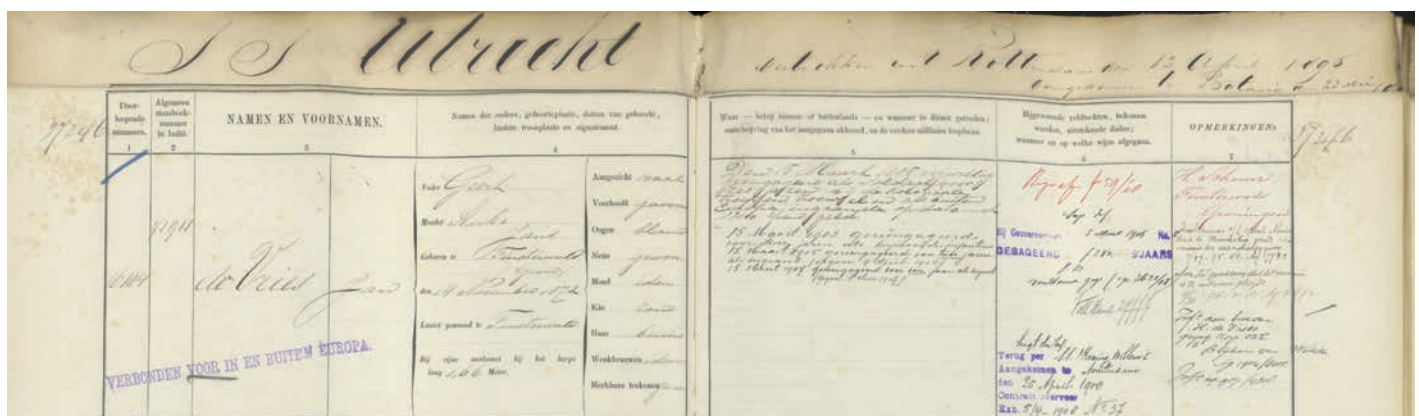
Lotsverbetering

Waarom vertrokken deze broers naar Indië? In de *Staat van landverhuizers* in 1895 komen we Jan de Vries als mindergegoede boerenknecht weer tegen. Als reden voor zijn vertrek uit Finsterwolde wordt lotsverbetering opgegeven.³ Nu gold voor de meeste emigranten dat lotsverbetering als reden voor hun vertrek werd opgegeven. Wellicht zag Jan als boerenknecht in Finsterwolde geen toekomst voor zichzelf en nam

Carrière in Nederlands-Indië

Voor het verloop van de carrière van Jan de Vries in Nederlands-Indië kunnen we uit het Indische stamboek nog meer informatie halen. Een beknopt overzicht.

23 mei 1895 Geëmbarkeerd te Batavia en geplaatst bij het 1e depot bataljon.

Uitsnede stamboek.

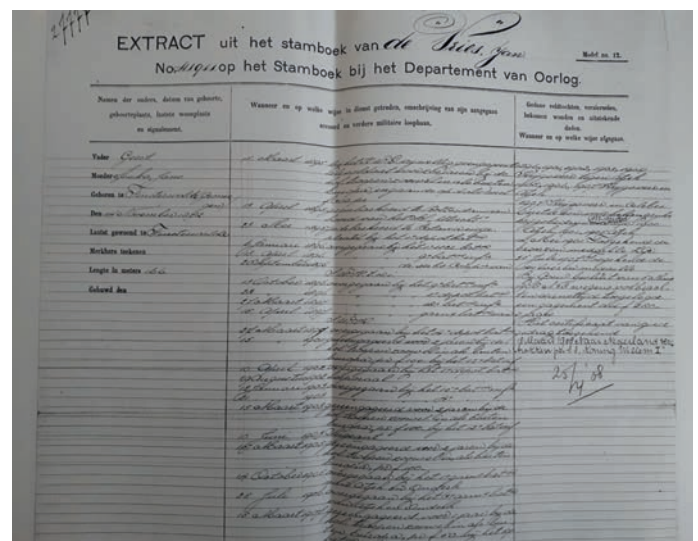
'Het transport der kolonialen'. Olieverf op doek door Isaac Israëls (1869-1934), ca. 1883-1884. Collectie Kröller-Müller Museum.

13 april 1896 Overgegaan bij het 9e bataljon infanterie.
 29 augustus 1902 Korporaal
 10 juni 1903 Sergeant
 14 oktober 1905 Overgegaan bij het 1 garnizoensbataljon van
 Atjeh en Onderhorigheden.
 30 januari 1908 Ter gageering in Nederland overgegaan bij het
 subs.kader te Soerabaja.

1896, 1901, 1902, 1903, 1904 bij krijgsverrichtingen tegen
 Atjeh. 1905, 1906, 1907 Krijgsverrichtingen in Atjeh. 1907
 Krijgsverrichtingen in Celebes. Bij gouvernementsbesluit
 van 5 maart 1908 wegens volbrachten diensttijd toegelegd
 een gagement ad fl. 280,-. Het certificaat van goed gedrag
 toegekend. 18 maart 1908 Naar Nederland vertrokken per S.S.
 Koning Willem I. 25 april 1908 in Amsterdam aangekomen.⁵

'Chirurgisch geweld'

Door deze zakelijke beschrijving van het carrièreverloop ga je je afvragen wat er nu echt gebeurde in het verre Atjeh. Het sultanaat Atjeh, gelegen op de noordkust van Sumatra tegenover Malakka, vormde tot diep in de negentiende eeuw een onafhankelijke staat. In 1824 sloot Nederland een verdrag met het Verenigd Koninkrijk waarmee de onafhankelijkheid van Atjeh werd gewaarborgd. In 1871 kwam een nieuw verdrag tussen de beide Europese staten tot stand. Nederland zou de bezittingen aan de Afrikaanse Goudkust, waaronder het beruchte slavenfort Elmina in het huidige Ghana, overdragen aan de Britten. In ruil daarvoor erkende het Verenigd Koninkrijk de Nederlandse soevereiniteit over Atjeh. Het sultanaat was dus overgeleverd aan de grillen van de Europeanen. In het voorjaar van 1873 startte Nederland de eerste militaire expeditie tegen Atjeh onder leiding van de Groningse generaal Köhler. Het sultanaat bood fel weerstand. Köhler sneuvelde en de koloniale troepen moesten zich terugtrekken. Nog datzelfde jaar volgde een tweede expeditie, waarbij het paleis van de →

Stamboek voor Nederlands-Indië.

Het stoomschip Koning Willem I op een ansichtkaart.

Generaal Van Heutsz met zijn staf tijdens de aanval op Batee-Iliek, 1901. Schilderij door Jan Hoynck van Papendrecht (1858-1933).

Sultan in Banda-Atjeh veroverd werd. Daarmee leek de oorlog in 1874 ten einde. Een kleine bezettingsmacht ter verdediging van het veroverde sultanaat bleef achter om zo rust en orde te brengen en om het vertrouwen van de inwoners van Atjeh te winnen.

Dat laatste bleek een illusie. Tussen 1874 en 1895 volgden de gewapende confrontaties elkaar snel op. In deze periode maakt Joannes Benedictus van Heutsz carrière in Atjeh. Van Heutsz was er van overtuigd dat Atjeh eerst militair onderworpen moest worden, alvorens een burgerlijk bestuur gevestigd kon worden. Die mening deelde hij met arabist Christiaan Snouck Hurgronje. Anton Stolwijk beschrijft in zijn boek over 'de bloedigste strijd uit de Nederlandse koloniale geschiedenis' de rol van Snouck Hurgronje als volgt: "In plaats van een grootschalig offensief, vriendschappelijke toenadering of passief afwachten bepleit Snouck Hurgronje een tactiek van 'chirurgisch geweld', waarbij de 'ziekelijke kwaal' van de fanatieke islamitische verzetsleider uit het verder gezonde lichaam van de adel van Atjeh en het gewone volk moet worden gesneden."⁶

In 1898 werd Van Heutsz benoemd tot militair en civiel gouverneur van Atjeh. Vanuit deze positie gaf Van Heutsz bevel om met snelle onverwachte aanvallen grote delen van Atjeh te bezetten. Om het verzet van de inwoners van Atjeh de kop in te drukken, paste Van Heutsz de tactiek van de verschroeide aarde toe. Tussen 1898 en 1914 werden verschillende dorpen als (vermeende) verzetshaarden platgebrand. Na de formele overgave van sultan Mohammad Daoed in 1903, verklaarde Van Heutsz dat de Atjehoorlog beëindigd was.⁷ Dat betekende niet dat daarmee het verzet gebroken was, laat staan dat het koloniale leger zich terugtrok. De guerrillaoorlog werd in alle hevigheid voortgezet. Het meest berucht was de expeditie onder leiding van overste Frits van Daalen naar de Gajo en Alaslanden van Atjeh. Op 14 juni 1904 werden bij het dorpje Kuta Reh 561 burgers vermoord. Na 1914 stabiliseerde de situatie in Atjeh, maar helemaal rustig zou het nooit worden. Na 1945 heeft Nederland geen serieuze pogingen meer gedaan hun gezag opnieuw te vestigen. In zijn beschrijving van de Atjeh-oorlog stelde journalist Paul van 't Veer in 1969 dan ook terecht dat "Atjeh als laatste veroverd en het eerste vrij was".⁸

Kuta Reh na het bloedbad op 14 juni 1904. De lijken liggen voor de verwoeste huizen. Beeld: Wikimedia Commons.

Verwerking van de geschiedenis: zwijgen en spreken

Jan de Vries was ten tijde van de Atjeh-oorlog en de expedities van Van Heutsz en Van Daalen in Atjeh. Wat heeft hij gezien? Wat heeft hij gedaan? Waarschijnlijk heeft hij vooral gezwegen over dat wat hij had meegemaakt tijdens die dertien jaren in de tropen. Toch zijn er in de familie nog enkele opmerkelijke verhalen overgeleverd. Zo zou hij een (op de weinige foto's niet zichtbaar) litteken hebben, aangebracht door een koppensneller. En dan was er het verhaal van een soldaat die bij het oversteken van een rivier werd opgegeten door een krokodil.⁹

Ook hebben we nog een bijzondere foto. Op de foto zien we Jan de Vries in gezelschap van een onbekend gezelschap. De foto heeft als titel: *Vereen. Voorwaarts v. O.I.M. Gr. Fr. Dr.* We zien op de foto een bijeenkomst van de Vereeniging van Oud Indische Militairen 'Voorwaarts',

vermoedelijk een gezamenlijk uitje met leden uit de drie noordelijke provinciën, mogelijk op Hemelvaartsdag 1927. Toen werd een landdag gehouden in Assen, waarbij "oude kameraden van Indië elkaar nog eens weer te ontmoeten en tevens ook vooral ter bespreking van onderlinge belangen als oud-gepensioneerden."¹⁰

Een interessant aspect van deze geschiedenis is dat de publieke opinie rondom de Atjehoorlog in de afgelopen zeventig jaar compleet veranderd is. Dat heeft natuurlijk te maken met de dekolonisatie. We kunnen in termen van goed/fout en trots/schaamte over deze geschiedenis spreken, maar belangrijker: we kunnen op microniveau (dat wil zeggen op het niveau van een individu) de oorlog proberen te beschrijven en te begrijpen. Het helpt enorm dat belangrijke bronnen, zoals de militaire stamboeken, nu digitaal doorzoekbaar zijn. Grote kans dat u ook familieleden heeft die hun sporen in de Indische archieven hebben nagelaten! ■

Vereeniging van Oud Indische Militairen 'Voorwaarts'. Achterste rij, geheel rechts, Jan de Vries. Foto: L. van Groningen, Kerkstraat 17 te Assen.

- 1) Nationaal Archief (NA), toegang 2.10.50 Inventaris van het archief van het Ministerie van Koloniën: Stamboeken en pensioenregisters van Militairen KNIL in Oost- en West-Indië, 1915-1949, inv.nr. 244.
- 2) NA, tg. 2.10.50, inv.nr. 204, stamboeknummer 86348.
- 3) Groninger Archieven, tg. 800 Commissaris der Koningin, inv.nr. 5549 Staat van landverhuizers in 1895.
- 4) M.P. Bossenbroek, *Van Holland naar Indië. Het transport van koloniale troepen voor het Oost-Indische leger 1815-1909* (Amsterdam 1986), 29 en 30.
- 5) NA, tg. 2.10.50.01, deel 165, stamboeknummer 41911.
- 6) A. Stolwijk, *Atjeh. Het verhaal van de bloedigste strijd uit de Nederlandse koloniale geschiedenis* (Amsterdam 2016), 151.
- 7) J.C. Witte, J.B. van Heutsz. *Leven en legende* (Bussum 1976), 55-78.
- 8) P. van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969), 1.
- 9) Mededelingen ontvangen tijdens familiedag De Vries, 2 juni 2018.
- 10) *Nieuwsblad van het Noorden*, 28 mei 1927.

door Lizanne
Trenning

Nostalgie op twee wielen

De historie van de Historische TT in Vlagtwedde

Bij de term TT (de afkorting staat voor Tourist Trophy) zullen velen denken aan het gelijknamige TT-circuit in Assen. Ook in Westerwolde kennen we echter een heuse TT, namelijk de Historische TT die elk jaar eind augustus wordt gehouden in Vlagtwedde. Op de laatste zaterdagmiddag van de bouwvak klinkt het geronk van motoren uit de vorige eeuw door het Westerwoldse dorp. Hoog tijd om de historie van de Historische TT eens verder uit te diepen.

Het Lichtfestival '67 te Vlagtwedde presenteert:
**HET SPORTFESTIJN VOOR
OOST-GRONINGEN en de KANAALSTREEK**

T-T-RACES VLAGTWEDDE

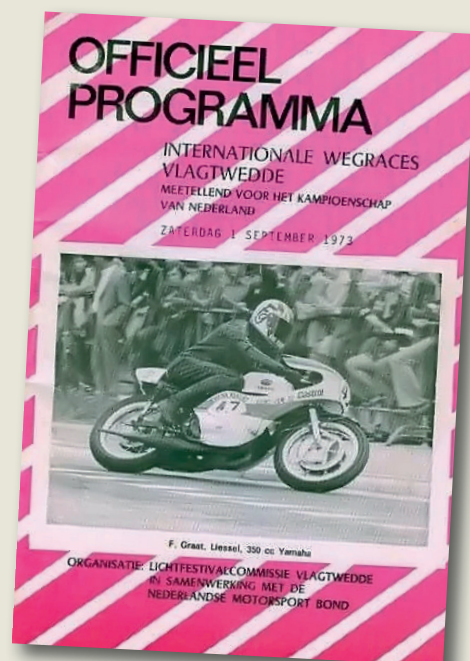
ZATERDAG 26 AUGUSTUS A.S.
WVWV (Jouffé-pauze)
SENSATIONELE WEGRACES

Deelname: 50, 125, 250, 350 en 500 cc plus standaardklasse
AANVANG: 2 uur n.m. TRAINING: vanaf 10.00 uur v.m.
TOEGANG: f 3.50 Tribunekaarten f 1.50 extra

Organisatie: tel. 05993-2553 en 2293

De races worden gehouden onder auspiciën van de N.M.B.

Advertentie voor de allereerste editie van de TT van Vlagtwedde op 26 augustus 1967.

Het officiële programmaboekje voor de wegrace in Vlagtwedde op 1 september 1973.

Coureurs staan klaar voor de start op de TT van Vlagtwedde op 29 augustus 1970. Van links naar rechts: Toon van de Burg (4), Hans Hutten (2), Theo van Geffen (53) en Engelbert Kip (55).

De jaren 1960: het begin

De wortels van de Historische TT in Vlagtwedde gaan terug tot de jaren 1960. In deze periode was het organiseren van straatraces voor motoren heel gewoon. Al in de jaren 1920 werden de eerste straatraces in Nederland georganiseerd. Zo werd in 1925 een wedstrijd verreden tussen de Drentse plaatsen Rolde, Borger en Schoonloo. Van de 27 renners die aan de start verschenen, wisten slechts vijf de finish te halen. Desalniettemin was de wedstrijd een succes te noemen. De Drentse race groeide in de jaren daarna uit tot de TT van Assen, welke inmiddels al bijna een eeuw lang een begrip is in de motorsportwereld.

Na de Tweede Wereldoorlog werden ook in andere plaatsen in Nederland wegraces georganiseerd. Eind jaren 1960 bleek dat er ook in Vlagtwedde wel animo was voor het organiseren van een straatrace. De toenmalige Lichtweekcommissie nam de taak op zich om dit te organiseren, in samenwerking met de Nederlandse Motorsport Bond (NMB). De NMB was een van de twee motorsportbonden in Nederland, naast de Koninklijke Nederlandse Motorrijders Vereniging (KNMV). In 1967 vond de eerste race plaats in Vlagtwedde. In de jaren

De wedstrijd in Vlagtwedde van 1972 met coureurs Piet Damen (30) en Hans Hutten (14).

Coureur Piet Damen (30) rijdt op de hoek Kerkstraat/Schoolstraat in Vlagtwedde tijdens de TT van 1972.

daarna deden steeds meer coureurs het dorp aan voor de wedstrijd. Bekende namen uit deze periode zijn onder andere: Hans Hutten, Piet Kramer en Boet van Dulmen.

De jaren 1970: het einde

Wedstrijden zoals die in Vlagtwedde dienden in deze jaren vaak als kweekvijver voor motorsporttalent. Coureur Jack Middelburg is hier een voorbeeld van. Hij deed in 1973 mee aan verschillende wegwedstrijden, waaronder die in Vlagtwedde. Hij won daar zijn allereerste wedstrijd. Middelburg was kassenbeglazer van beroep en had als hobby een motor waarop hij wedstrijden was gaan rijden. Op de wedstrijddag werden de lampen en knipperlichten van zijn machine verwijderd en was Middelburg klaar om te racen. Middelburg was succesvol en won dat jaar meerdere races. Hij maakte uiteindelijk de overstap naar de professionele racerij en deed mee aan de wereldkampioenschapswedstrijden, waar Middelburg twee keer een overwinning wist te behalen.

Aan het begin van de jaren 1970 werd de veiligheid van coureurs een steeds belangrijker thema in de motorsport. Ook in het wereldkampioenschap, het hoogste niveau van de motorsport, werd nog gereden op een aantal stratencircuits. Hoewel stratencircuits in wezen gevaarlijker waren voor het publiek dan voor de rijders zelf, besloot de internationale motorsportbond

(de Fédération Internationale de Motocyclisme (FIM)) om straatraces te verbieden. De KNMV volgde in 1973 het besluit van de FIM met een verbod op het organiseren van races zoals die in Vlagtwedde. Zo kwam er een einde aan de TT van Vlagtwedde, die in haar kortdurende bestaan jaarlijks zo'n vijf- tot zesduizend bezoekers had weten te trekken.

De jaren 1990: de terugkeer

In 1993 werd de TT van Vlagtwedde nieuw leven in geblazen. Het organiseren van wegraces zoals in de periode 1967-1973 was nog steeds verboden, maar de toenmalige initiatiefnemers wisten een maas in de wet te vinden. In plaats van een wegrace, organiseerde de Stichting Historische TT Vlagtwedde een demonstratie (ook wel regelmatigheidsrit genoemd). De coureurs rijden niet om de eerste positie, maar proberen zo consistent mogelijk te rijden. Bij willekeur (meestal na twee of drie rondes) wordt de rondetijd van de coureurs gemeten en vastgesteld. De daarna gereden rondes worden vervolgens vergeleken met deze tijd om te bepalen wie het meest regelmatig heeft gereden. Wie dit het beste heeft gedaan, is de uiteindelijke winnaar. Door de races op deze manier in te richten, werd het weer mogelijk om in Vlagtwedde een motorevenement te organiseren.

Sinds 1993 zijn er 27 edities van de historische TT georganiseerd. De organisatie is in handen van de →

De start van de TT Vlagtwedde 1973 met onder andere Jack Middelburg (72).

Jack Middelburg (72) en Kees van der Kruijs (10) rijden om de eerste positie in de wedstrijd van 1973.

Stichting Historische TT Vlagtwedde. Er wordt gereden in verschillende categorieën: 50cc, 125cc, 250cc, 350cc, 500cc en motoren met zijspannen. Er is een grote diversiteit aan deelnemende merken motorfietsen: Ariel, BMW, Ducati, Honda, MV Augusta, Norton BSA en nog vele anderen. Het begrip historische motoren is breed op te vatten. Ieder jaar wordt er een motorclub uitgenodigd om in Vlagtwedde te komen rijden. Clubs hebben ieder een eigen doelgroep. Zo heeft de ene club motoren vanaf de jaren 1940 en een ander vanaf 1960. Het gaat hierbij om zowel originele motoren als replica's. Door te wisselen tussen de verschillende motorclubs biedt de organisatie van de Historische TT ieder jaar diversiteit tussen de deelnemende motoren. Naast de stichting en diverse deelnemende motorclubs, zijn ook de sponsors en vrijwilligers onmisbaar voor het evenement.

Veel bezoekers van de Historische TT komen om een stukje nostalgie te beleven. De oude motoren vormen een soort hoorbaar verleden. Hierbij is de geschiedenis niet alleen zichtbaar, maar ook te horen en ruiken. Voor veel bezoekers is de Historische TT dan ook een feest van herkenning en brengt het hen terug naar de jaren 1960 en 1970. Dat het evenement ook aantrekkingskracht heeft op oud-coureurs, blijkt uit een opmerkelijke anekdote uit de recente geschiedenis van de Historische TT. In 2008 kwam de Britse oud-coureur Jim Redman op uitnodiging van de organisatie naar de Historische TT van Vlagtwedde. Redman werd in de jaren 1960 drie keer wereldkampioen in de klassen 250cc en 350cc. Blijkbaar was het bezoek aan Vlagtwedde de oud-wereldkampioen goed bevallen, want in 2011 kreeg de organisatie in de week voor de TT een telefoontje van Redman met de vraag of hij langs mocht komen op het evenement. De Brit was op doorreis van Australië naar Engeland en had op de betreffende zaterdag wel tijd om een paar uur in Vlagtwedde langs te komen. De kosten voor zijn bezoek? Alleen het omboeken van zijn vliegticket. ■

Dit artikel is tot stand gekomen in samenwerking met de Stichting Historische TT Vlagtwedde. In het bijzonder dankt de auteur Berend en Geert Jan Glazenborg voor het delen van hun verhalen. Alle afbeeldingen bij dit artikel zijn afkomstig van de website van de Stichting Historische TT Vlagtwedde.

Jim Redman tijdens zijn verrassingsbezoek aan de historische TT van Vlagtwedde in 2011.

Coureurs onderweg tijdens de historische TT van 2018.

De start van de historische TT van 2019.

Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolve

door Geert Volders

Ledenbijeenkomst in de garnizoenskerk van Nieuweschans

Op zaterdag 17 juni kwamen we als Historische Vereniging Westerwolve voor het eerst samen in Bad Nieuweschans. In de garnizoenskerk werd de vergadering welkom geheten door bestuursleden van de

Stichting Vrienden van de Nieuweschans. Anders dan Bourtagne en Groningen, werd Nieuweschans tijdens het Rampjaar 1672 wél bezet door het Múnsterse leger. Het zou zelfs nog tot juli 1673 duren voordat de vesting weer in Staatse handen viel. Over de moeizame inname, maar ook over de afwikkeling van het Rampjaar, verzorgden onze bestuursleden Jan Huizing en Jochem Abbes een interessante duolezing.

Terugblik excursie naar Frenswegen en Nordhorn

Ook tijdens onze jaarlijkse excursie speelde het Rampjaar als thema een belangrijke rol. Dat dit thema velen aanspreekt, blijkt wel uit het feit dat de excursie ruim twee weken van tevoren al volgeboekt was. Op zaterdag 16 september vertrokken we met de bus vanuit Onstwedde naar het Klooster Frenswegen.

Klooster Frenswegen.

Hier werd ons gezelschap rondgeleid en bijgepraat over de indrukwekkende geschiedenis van het kloostercomplex. In 1803 kwam het in bezit van de vorsten van Bentheim-Steinfurt. Sinds 1974 functioneert het kloostercomplex als een oecumenisch ontmoetingscentrum. Na een middagpauze, gingen we naar de Sint Ludgeruskerk van Nordhorn. Jochem Abbes vertelde hier over de woelige geschiedenis van Nordhorn, waarvan de sporen nog zichtbaar en voelbaar zijn in de kerk. Ook hier speelde de Múnsterse prinsbisschop Christoph Bernhard von Galen een rol.

Na een tussenstop bij het kerkje van Lage, bezochten we nabij het dorp Veldhausen een heel bijzonder plekje: het *Hollandschen Karkhoff*. Verscholen in het bos bevindt zich daar een kleine gedenksteen met een bescheiden plaquette. Alhier vertelde Jochem Abbes de tragische geschiedenis van deze locatie. Nadat het Múnsterse leger zich uit Groningen en Drenthe had teruggetrokken, zette het Staatse leger de achtervolging in. De achtervolgers waren Groningse soldaten, onder andere afkomstig uit de vesting Bourtagne. Ze hadden in een redoute – een klein vestingwerkje – nabij Veldhausen hun kamp opgeslagen. Hier werd het Staatse kampement overvallen door het Múnsterse leger. De honderden doden zijn in een massagraf begraven: het *Hollandschen Karkhoff*. Vanaf deze bijzondere locatie vervolgden we onze weg naar Emmen, waar we de dagexcursie afsloten met een gezamenlijk diner. We kunnen weer terugkijken op een gezellige en interessante excursie!

Gedenksteen en plaquette op het Hollandschen Karkhoff.

Vergaderdata in 2023/2024

16 december 2023 Ledenbijeenkomst te Vlagtwedde

De vergaderdata in 2024 en andere mededelingen leest u op: www.verenigingwesterwolve.nl

Ter Apeler Carnaval

Een geschiedenis

Carnaval is niet meer weg te denken uit Ter Apel. Meer dan een optocht en feest alleen, kent het Ter Apeler carnaval inmiddels een decennialange geschiedenis en veel verbindende activiteiten. Tijd om eens stil te staan bij dit in Westerwolde unieke feest.

door Erik Wubs

Carnaval vindt jaarlijks plaats tijdens een weekend in februari of maart. In Ter Apel wordt het feest van oudsher georganiseerd door carnavalsvereniging de Kloosterwiekers. Later kwam er nog een tweede vereniging met eigen activiteiten bij: de Bultruters. Jaarlijks aanschouwen tienduizenden mensen op de zaterdagmiddag van het carnavalsweekend de optocht van praalwagens en versierde loopgroepen, georganiseerd door de Kloosterwiekers. Op dezelfde avond vierten duizenden mensen het carnavalsfeest van de Kloosterwiekers.

Naast de optocht en het feest, gebeurt er meer. De Kloosterwiekers kennen een carnavalsseizoen dat begint op 11 november en eindigt op de dinsdag na het carnavalsweekend. Gedurende dit seizoen vindt er een uitgebreid scala aan activiteiten plaats. De Kloosterwiekers vierten carnaval met kinderen op scholen en ouderen in verzorgingshuizen. Voor het carnavalsweekend begint, bezoeken de Kloosterwiekers met fruitbakjes honderden zieken en tachtigplussers. Bij deze activiteiten worden ze ondersteund door de ridders en freules van de Orde van de Kloosterkoe en de dansmariekes.

Dit artikel beschrijft de ontstaansgeschiedenis van het Ter Apeler carnaval. Waar komt het carnaval vandaan? Hoe ontstonden de Kloosterwiekers? En wat is de betekenis van het Ter Apeler carnaval?

Carnaval in Nederland

“In de zeventiende eeuw krijgt de term carnaval in Europa de overhand voor feesten die zich kenmerken door vermommingen, ommegangen, de instelling van een spotheerschappij met een eigen hiërarchie en uitbundig eten en drinken.”¹ In de Middeleeuwen vierden mensen ook al dit soort feesten, maar toen met de naam vastenavondviering. Dit feest werd gevierd op de dinsdag voor Aswoensdag. Op deze woensdag gaat de Rooms-

Katholieke Kerk een vastentijd in als voorbereiding op Pasen. Mensen konden tijdens de vastenavondviering nog eenmaal op luidruchtige wijze feestvieren en veel spijs en drank tot zich nemen.

Het huidige Nederland werd in de zestiende eeuw als gevolg van de Reformatie religieus in tweeën gesplitst. Boven de grote rivieren werden geen openbare vastenavondvieringen meer gevierd als gevolg van het protestantse geloof. Beneden de grote rivieren, in het katholieke zuiden, bleef carnaval bestaan. Toen vanaf de jaren zestig de religieuze splitsing verdween, kwam het feest hier en daar ook terug in de rest van Nederland.

De verschijningsvorm en rituelen van carnaval verschillen van plaats tot plaats. In Nederland is het tijdstip van carnaval afhankelijk van de datum waarop Pasen valt. De zevende zondag voor Pasen is carnavalszondag. Carnavalsverenigingen kiezen vaak een ‘prins’ die vanaf carnavalszaterdag of -zondag “voor drie dagen op rituele wijze de macht van de burgerlijke autoriteiten over[neemt] (...) (de machtsoverdracht of sleuteloverdracht)”² Mensen verkleden zich, trekken door de straten en vierten feest in versierde kroegen, zalen en tenten. Tijdens het feest kent de muziek deels een eigen carnavalsrepertoire.

Carnaval in Ter Apel

Katholieke jongeren uit Ter Apel wilden in 1965 een carnavalsfeest organiseren naar voorbeeld van het katholieke zuiden. Ze schakelden kapelaan Dirk ten Dam en enkele ouderen in voor advies en assistentie bij de organisatie van het feest. Op 10 januari 1965 richtte →

1) Meertens Instituut, ‘Carnaval’, www.meertens.knaw.nl/feesten/carnaval.html

2) Zie noot 1.

De Ter Apeler carnavalsoptocht met voorop een Kloosterwieker. Schilderij: Geert Schreuder, 2023.

Verklede schoolkinderen tijdens de eerste carnavalsoptocht in 1968.
Foto: collectie Ben Winkel.

De eerste carnavalsoptocht in 1968. Voor op het schip staan de Kloosterwiekers. Achter op het schip zit de Ter Apeler Harmonie. Op de Hoofdstraat staan toeschouwers. Foto: collectie Ben Winkel.

Een aantal Kloosterwielers tijdens één van de eerste carnavalsfeesten in de jaren zestig. Foto: collectie Ben Winkel.

de groep carnavalsvereniging de Kloosterwielers op.³ De oprichters wilden een feest voor alle Ter Apelers, ongeacht hun religie. Enkele oprichters die nog lang bij de vereniging betrokken bleven, zijn: Hein Bokel, Enno Schaver, Mans Westen en Ben Winkel.

Op 28 februari 1965 werd in Hotel de Posthoorn het eerste carnavalsfeest gevierd.⁴ De aanwezigen ervoeren het feest als een enorm succes. Dat motiveerde de Kloosterwielers om er een jaarlijks feest van te maken. Op 24 februari 1968 vond de eerste carnavalsoptocht plaats. De Kloosterwielers voeren samen met de Ter Apeler Harmonie op een boot voorbij de Hoofdstraat richting Hotel de Posthoorn. De trekschuit werd voortgetrokken door een paard van een scheepsjager en gevolgd door verklede schoolkinderen. De eerste optocht met praalwagens vond plaats in 1969. Hierbij waren ook voor het eerst dansmariekes aanwezig.

Vanaf 1979 vonden de carnavalsfeesten plaats in Hotel Boschhuis en vanaf 1993 in een tent naast Café de Drie Muskietiers.⁵ In 1993 werden er voor het eerst twee feesten in hetzelfde carnavalsweekend georganiseerd: op de zaterdag- en zondagavond.⁶ Later lieten de Kloosterwielers een feesttent plaatsen op het Dr. Mansholtpark. Hier vinden nog steeds ieder jaar twee grote feesten plaats. Het Dr. Mansholtpark is ook de eindbestemming van de hedendaagse optochten.⁷

De eerste carnavalsoptocht met praalwagens in 1969. Vooraan is de prinsenwagen met daarop de Kloosterwielers zichtbaar. Foto: collectie Ben Winkel.

Een voormalige Kloosterwielers, Reinie Wieggers, richtte in 1978 met enkele buurtgenoten uit Barnflair, Munnekeemoer, Burgemeester Beinsdorp, de Leidijk en de Batterij carnavalsvereniging de Bultruters op. Op de zaterdagochtend van het carnavalsweekend organiseren de Bultruters een eigen optocht. 's Middags sluit deze aan op de optocht van de Kloosterwielers. De Bultruters hebben een eigen feest en prijsuitreiking in een feesttent op de Polderputten, een ijsbaan die tegenwoordig ook in gebruik is als racebaan. →

- 3) "De naam Kloosterwielers (...) verwijst naar het 14e-eeuwse kruissherenklooster en de wijken (wieke in het Gronings) waaraan Ter Apel ontstaan is." Wijken zijn zijkanalen van een groter kanaal in een verveningsgebied. De Kloosterwielers, 'Over de Kloosterwielers', www.kloosterwielers.nl/over-de-kloosterwielers/
- 4) De Posthoorn is een voormalig hotel dat aan de Hoofdstraat in Ter Apel stond. Tegenwoordig staat op dezelfde plek de Posthoornflat. Jaarlijks komt de carnavalsoptocht langs deze plek.
- 5) De Drie Muskietiers is een voormalig café dat aan de Hoofdstraat in Ter Apel stond.
- 6) Praalwagens en loopgroepen 'strijden' tijdens de optocht om prijzen in verschillende categorieën. Prijzen worden uitgereikt op basis van het oordeel van de jury. Er wordt gekeken naar verschillende aspecten. Daarnaast is er ook een publieksprijs die wordt uitgereikt op basis van de ingevulde stemformulieren door het publiek. Als prijzen worden wisselbepers uitgegeven tijdens het feest op de zondagavond van het carnavalsweekend.
- 7) Tegenwoordig start de carnavalsoptocht aan de Havenstraat.

De carnavalstent in 2023. Foto: André Dümmer.

Prins, vorst, raad van elf, ceremoniemeester en dansmariekes in 2023.
Foto: André Dümmer.

“Kloosterwiekers, Alaaf”⁸

Voor veel mensen vindt het Ter Apeler carnaval vooral plaats tijdens het carnavalsweekend, maar het carnavalsseizoen van de Kloosterwiekers begint al op 11 november.⁹ Op deze datum wordt een nieuwe prins geïnstalleerd door de burgemeester. Daarnaast worden de nieuwe vorst en raad van elf gepresenteerd. Vanaf de jaren zeventig komen de Kloosterwiekers op 11 november samen voor de installatie van de nieuwe prins. In 2023 was de installatie voor het eerst openbaar.

Vanaf 1966 wordt ieder jaar tijdens ridderavond op de tweede zaterdag van januari iemand als ridder of freule in de Orde van de Kloosterkoe geïnstalleerd. Ridders en freules worden gekozen en de kandidaten weten tot de avond van benoeming niet dat ze gekozen zijn. Kandidaten zijn personen die zich op maatschappelijk terrein verdienstelijk hebben gemaakt voor de Ter Apeler gemeenschap. Tijdens de carnavalsoptocht zit een deel van de ridders samen in de ridderwagen.

Tijdens het carnaval van 1968 vond de eerste symbolische sleuteloverhandiging plaats door de burgemeester aan de prins. Deze traditie duurt voort tot op de dag van vandaag. Tegenwoordig vindt de sleuteloverdracht plaats tijdens de buitavonden die op de vrijdag- en zaterdagavond een week voor het carnavalsweekend worden georganiseerd. Deze avond werd in 1986 voor de eerste keer georganiseerd. Allie Eenjes en Ben Winkel waren de aanjagers van deze traditie.

Prins, vorst en raad van elf zitten tijdens de buitavonden op een houten tribune op het podium. Verschillende buitreedners nemen vanaf het podium (soms in dialect) op ludieke wijze het gemeentebestuur, de Ter Apeler gemeenschap en verschillende Kloosterwiekers in de maling. Een opperstalspreekmeester praat de avond aan

elkaar en de Ter Apeler Harmonie zorgt voor de muzikale omlijsting. De buitavonden vonden tot en met 2022 plaats in Hotel Boschhuis.

Gedurende het carnavalsseizoen bezoeken de Kloosterwiekers verschillende wagenbouwers en loopgroepen die zich vanaf 11 november voorbereiden op de carnavalsoptocht. Rond het carnavalsweekend hebben de Kloosterwiekers, ridders en freules van de Orde van de Kloosterkoe en de dansmariekes een druk programma met scholen-, ouderen en ziekenbezoek. Op de maandag na het carnavalsweekend, Rosenmontag, nemen de Kloosterwiekers met de prinsenwagen deel aan de optocht van de Grenzland Carnaval Verein (GCV).¹⁰ Vervolgens nemen ze deel aan het carnavalsfeest van deze vereniging.

De Kloosterwiekers vierden in 2009 hun vierenvertigjarig jubileum. Ter gelegenheid van deze viering kwam er een jubileumboek uit, waaraan Hein Bokel, Hans Wachters en Mans Westen hun bijdrage leverden. In 2020 vierden de Kloosterwiekers hun vijfenvijftigjarig jubileum. Opnieuw werd er een jubileumboek uitgebracht.

Het carnaval ging in 2021 en 2022 als gevolg van COVID-19 niet door. Wel organiseerden de Kloosterwiekers online activiteiten in de betreffende carnavalsweekenden en in juli 2022 zomercarnaval.

8) *Alaaf* is een carnavalsgroet.

9) Het carnavalsseizoen begint op 11 november (elfde maand van het jaar) omdat elf het carnavalsgetal is.

10) Op Rosenmontag organiseren veel Duitse carnavalsverenigingen een optocht en feest.

De Bultruters kennen ook een eigen carnavalsseizoen. Net zoals de Kloosterwiekers hebben ze een prins, vorst, ceremoniemeester en raad van elf. De Bultruters benoemen personen die zich verdienstelijk hebben gemaakt op maatschappelijk gebied tot Bultridder. De vereniging heeft dansmariekes, kent kindercarnaval, bonte avonden en buitavonden en bezoekt basisscholen.

Maatschappelijke betekenis

Uit tal van activiteiten om het carnavalsweekend heen, blijkt dat de maatschappelijke betekenis van het Ter Apeler carnaval groot is. De week voorafgaand aan het carnavalsweekend bezoeken de Kloosterwiekers, hun riddergarde en de dansmariekes basisscholen om met de kinderen carnaval te vieren. Verschillende scholen zijn vervolgens als deelnemer in de carnavalsoptocht terug te vinden. De traditie van het scholenbezoek begon in 1972 met het bezoek van de Kloosterwiekers aan de Bonifatiuschool. Tegenwoordig wordt onder andere de Interschool bezocht op het terrein van de Centrale Opvang voor Asielzoekers (COA), waar anderstalige kinderen basisonderwijs volgen. In samenwerking met Humanitas wordt jaarlijks een feest georganiseerd, dat wordt ervaren als een jaarlijks hoogtepunt.

Op de vrijdag voor het carnavalsweekend brengen de Kloosterwiekers, ridders en freules van de Orde van de Kloosterkoe en de dansmariekes honderden fruitbakjes naar inwoners van Ter Apel die ziek zijn of tachtigplus. De zondagochtend van het carnavalsweekend bezoeken de prins en vorst en één of twee andere Kloosterwiekers zieke en oude mensen in zieken- en verzorgingshuizen buiten Ter Apel. Op diezelfde middag vindt in de tent op het Dr. Mansholtpark kindercarnaval plaats. Ook worden verzorgingshuizen het Kloosterheerd en Borg Westerwolde bezocht om carnaval met de bewoners te vieren.

Verschillende wagenbouw- en loopgroepen komen rond 11 november bijeen om een vergadering te houden waarin een thema voor de optocht van het komende carnavalsweekend wordt vastgesteld. Vervolgens wordt er tot het carnavalsweekend op regelmatige basis gewerkt aan het thema. Zowel jongeren als volwassenen vinden hun weg in deze groepen. ■

Bronnen

Woord van dank

Dit artikel kwam mede tot stand door de inbreng van Arnold Winkel en Lienke Buining, de foto's genomen door André Dümmer en het schilderij gemaakt door Geert Schreuder.

Literatuur

De Kloosterwiekers, *44 jaar Carnaval Ter Apel 1965–2009* (2009).

De Kloosterwiekers, *Carnavalsvereniging De Kloosterwiekers Ter Apel 1965-2020* (2019).

Meertens Instituut, 'Carnaval', www.meertens.knaw.nl/feesten/carnaval.html

Installatie van een ridder in de Orde van de Kloosterkoe in 2023. Foto: André Dümmer.

Een buitavond in 2023. Foto: André Dümmer.

Kindercarnaval in juli 2022. Foto: André Dümmer.

Het verhaal van een zilveren mesheft gevonden bij de Wedderborg

Een vondst met een rijk verleden

Na afloop van mijn lezing over de vele archeologische onderzoeken in en rond het borgterrein, gegeven tijdens de Burchtdagen op 10 december 2022, toonde iemand mij een bijzondere bodemvondst. Ik was verrast, want uit verhalen wist ik dat er ooit eens een bijzonder mes bij de borg was gevonden. Tot voor kort kon ik niet achterhalen waar deze vondst was gebeven. Maar daar kwam plotseling verandering in.

door Ko Lenting, met medewerking van Gerard Boltjes

Gezicht op de zuidwestelijke
bastion, 2011. Foto: Ko Lenting.

Gerard Boltjes uit Blijham zocht in 1980 samen met zijn vader Tinus de uitgegraven grond, afkomstig uit de gracht voor de zuidwestelijke bastion, met een metaaldetector af. In deze bagger werd het kleine voorwerp opgepiept. De vondst is al die jaren onopgemerkt gebleven. Wel heeft Gerard geprobeerd om iets over de vondst te weten te komen en dat is hem dan ook deels gelukt. Voor mij als archeoloog was het een uitdaging de historie van het fraaie voorwerp te achterhalen.

Vondst met een Bijbelse voorstelling

Het is een bijzondere vondst, omdat het een deel van de geschiedenis van de Wedderborg en haar toenmalige bewoners bloot geeft. De vondst is een rijk versierd zilveren heft van een mes met een lengte van 6,9 centimeter en een gewicht van 16,4 gram. Het heft is samengesteld uit twee heftplaten die aan elkaar zijn gesoldeerd. In het midden zit nog een deel van de ijzeren angel waaraan het lemmet vast zat. Om het afschuiven van het heft te verankeren is aan het einde een eindkap of ronde knop aangebracht, die helaas gedeeltelijk is verdwenen. Zowel de voor- als de achterzijde heeft een opengewerkte versiering met gegraveerde Bijbelse voorstellingen. Op de linker afbeelding staat de tekst "Samuel 22", een afbeelding van een man met een groot zwaard en een bisschop. We zien hier een Bijbelse voorstelling: Saul wreekt zich op de priesters van Nob, zoals beschreven in 1 Samuel 22. Bovenin het heft zijn twee in elkaar gestrengelde slangen te zien en onderin een engel. Op de rechter afbeelding staat de tekst "Samuel 8" met drie personen, waarvan de rechter persoon een groot zwaard heeft. We zien hier hoe Israël naar een koning verlangt, zoals beschreven in het eerdergenoemde Bijbelboek. Boven deze drie personen is God (symbolisch) te zien. Bovenin het heft zijn twee vrouwenbustes te zien en onderin een ossenkop. Op de zijkant staan de letters "ELISABET VAN DEN HOVE" ingegraveerd.

Dergelijke kunstwerken werden ontworpen door grote kunstenaars als bijvoorbeeld Jan Theodor de Brij (1561-1623). Hij was prentkunstenaar, tekenaar en uitgever. Vervolgens werden ze door bekende edelsmeden in de vorm gegoten en gegraveerd.

Het heft uit Wedde kan onderdeel zijn geweest van een set bestaande uit een mes en vork, die samen in een mooi versierde schede om het middel van een vrouw werd gedragen. Dergelijke setjes werden als huwelijksgeschenk van de bruidegom aan de bruid gegeven. De naam van de bruid werd dan in het heft gegraveerd. Mogelijk symboliseert deze gift de zorg die de bruidegom voortaan aan de bruid moest dragen.¹

Elisabeth van den Hove

Op de zijkant staat de naam aan wie het is geschonken, namelijk Elisabeth van den Hove. Uit historische bronnen is bekend dat ene Willem van de Hove →

De voor-, zij- en achterkant van het mesheft.
Foto: Marthe van Koeweiden.

Ontwerp van een mesheft door Jan Theodor de Brij. Collectie Museum Booymans van Beuningen.

Voorbeeld van een soortgelijke mesheft. Collectie Museum De Lakenhal in Leiden.

(heer van Westerwolde, Bellingwolde en Blijham) eigenaar en bewoner van de borg was in de jaren 1617-1619.² Hij was getrouwd met Magdalena Jacobs(dochter) van Dussen. Zij hadden samen een dochter Elysabeth van den Hove en in ieder geval nog een zoon genaamd Anthony van den Hove.³

Willem van den Hove is op 10 augustus 1570 in Amsterdam geboren en op 7 december 1647 in Alkmaar gestorven. Zijn ouders waren Willem Anthonysz van den Hove en Elisabeth van den Hove (geboren De Bye). Zijn vrouw Magdalena Jacobs van Dussen is op 26 februari 1582 in Delft geboren en op 23 mei 1653 in de Grote Kerk begraven. Zij stamt af van een invloedrijke familie die meerdere burgermeesters in Delft in de zestiende eeuw hebben geleverd.⁴ Dochter Elysabeth is op 23 september 1603 in Amsterdam geboren en op 25 januari 1646 in Amsterdam in de Oude Kerk begraven. Zij was getrouwd (voor 1619) met Christoffel Barentsz van Hertochvelt, eveneens afkomstig uit een invloedrijke familie.⁵ Wanneer zoon Anthony is geboren is niet bekend, wel dat hij in Friedrichstadt is verdrongen. Daarover later meer.

Wie was Willem van den Hove?

Willem van den Hove was een Amsterdamse koopman die rijk was geworden. Van den Hove had een stiefvader die handelsbetrekkingen had met Spanje en die had hem hoogstwaarschijnlijk in het vak geïntroduceerd. In 1591 deelden ze aandelen in een scheepslading. Vervolgens werkte Van den Hove zelfstandig. Hij had zakelijke contacten in Spanje, het westelijke Middellandse Zeegebied en Brazilië.

Een paar jaar later stopte Van den Hove met de overzeese handel, om zich bezig te houden met dijkenbouw. Omdat Nederland nieuw land nodig had en er veel geld was, werden dergelijke projecten met bijzondere voortvarendheid uitgevoerd. Van den Hove hield zich bezig met de inpoldering van de Zijpe- en Hazepolder, nabij Schagen in Noord-Holland. Hij was één van de grootste landeigenaren van Zijpe. In de periode 1597-1619 bezat hij elf erven met een totale oppervlakte van 221 morgen grond. Omgerekend is dat ongeveer 220 hectare.⁶ Met 'een morgen' wordt een gebied aangeduid dat in één ochtend kon worden geploegd.

Als heemraad en vermoedelijk ook als molenmeester nam Van den Hove deel aan het zelfbestuur van het laagland. Waarschijnlijk verhuisde hij in 1607 naar Alkmaar, waar hij in 1608 het stadsburgerschap verwierf. Hij was hier dijkgraaf en in 1617-1618 lid van de Vroedschap, het stadsbestuur van Alkmaar.

Westerwolde gekocht en verkocht

In 1617 kocht de Spaansgezinde Willem van Hove het heerlijkheid Westerwolde met de leenheerlijke rechten van de eveneens Spaanse gezinde familie Aremberg voor 125.000 gulden. Hiertoe behoorde ook de Wedderborg en het Klooster Ter Apel.⁷ Vanaf die tijd noemde hij zich "Heer van Westerwolde, Bellingwolde en Blijham etc.". De Amsterdamse koopman was in de veronderstelling dat hij automatisch eigenaar was geworden van de vruchtbare aanwassen op de Dollard, ten noorden van Blijham en Bellingwolde. Hij had echter over het hoofd gezien dat de ingezetenen zich beroepen op een oud Fries recht, dat de aanwassen voor aangrenzende grondeigenaren waren.⁸ Hij probeerde zijn gelijk te halen bij de Staten-Generaal. Mede vanwege politieke verhoudingen, Van den Hove was namelijk bevriend met de op 12 mei 1619 terechtgestelde voormalig raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt, besloot de leenman niet te wachten op inmenging van de Staten-Generaal en verkocht hij de heerlijkheid Westerwolde aan het stadsbestuur van Groningen. Na langdurige onderhandelingen vond de overdracht op 23 september 1619 plaats. Het stadsbestuur verwierf Westerwolde met alle daarbij behorende rechten voor 141.300 gulden.⁹ →

Kopergravure van 't landt van den Zyppe bedykt inden jaere 1597. Gemaakt in 1600 door Baptista Doetecomius, waarschijnlijk gebaseerd op een kaart van Gerrit Dirkzoon Langendijk uit 1596. De polders zijn in grote segmenten ingedeeld en aangeduid met hoofdletters. De segmenten zijn weer in kavels opgesplitst en aangeduid met kleine letters. Willem had in deelgebied G meerdere kavels (onder andere a en e) en hij had kavels in deelgebied T. Collectie Noord-Hollands Archief, toegang 560 kaarten en kaartboeken van de Provinciale Atlas Noord-Holland, inventarisnummer 1137.

Stolpboerderij Grote Sloot 141 te Sintt Maartensbrug. Gelegen in polder G, kleine a. Van 1597 tot 1619 was Willem van den Hove eigenaar. Beeld: Historische Vereniging De Zyppe via www.dezyppe.nl, inventarisatie van boerderijen in De Zyppe.

“Willem van den Hove, Heer van Wedde, Westerwolde, Bellingwolde, Blijham etc. Out 49 jaren, anno 1619”. Collectie Groninger Archieven, tg. 1536.4229.

Friedrichstadt

In 1619 verkocht hij ook zijn Zijper grond, want Van den Hove ging de Republiek verlaten. Op uitnodiging van Frederik III, hertog van Sleeswijk, Holstein en Gottorp (1616-1659), vertrok Van den Hove naar Tönning in Noord-Duitsland, waar hij in december 1619 aankwam.¹⁰ Samen met andere uit de Nederlanden afkomstige (voornamelijk Remonstrantse en Doopsgezinde) ondernemers werkte hij aan de ontwikkeling van de nederzetting Friedrichstadt.

Tijdens de oprichtingsperiode van Friedrichstadt genoot Van den Hove het vertrouwen van de hertog en verwierf hij een prominente positie. Van den Hove deed vooral zijn best om kooplieden uit Nederland naar Friedrichstadt te halen. Daarnaast onderhandelde hij met de regering van Spanje over maritieme handel. De nieuwkomers waren voor de plaatselijke bevolking buitenstaanders en vanwege de privileges van de hertog beslist niet geliefd. Ze werden soms slachtoffer van openlijke geweldpleging, zoals Willems jonge zoon Anthony van den Hove die verdronk nadat omstanders met bruut geweld wisten te verhinderen dat hij werd gered.¹¹

Van den Hove richtte bedrijven op, waarvoor hij privileges kreeg van de hertog. In 1620 bezat hij een steenfabriek die produceerde voor de bouw van een kerk. Hij had ook een kalkoven, die hij gebruikte om mortel te maken. In 1621 mocht hij een zoutziederij opzetten. Het jaar daarop werd een mandaat uitgevaardigd dat de invoer van zout uit Lüneburg verbood, wat Van den Hove extra bestaanszekerheid gaf. Bovendien was hij betrokken bij verschillende schepen die naar het buitenland voeren. In 1627 kreeg hij toestemming om een bedrijf te openen voor het vangen van haring. Of hij ze daadwerkelijk heeft gebruikt, is niet gedocumenteerd. In de jaren daarna probeerde hij zijn zouthandel uit te breiden en van Friedrichstad een handelsstad te maken. Echter het werd hem door de Spaanse gouverneur in Brussel verboden om zijn schepen in Engeland en Nederland te laden. In 1635 ging van den Hove failliet. Het is niet gedocumenteerd wanneer hij weer naar Alkmaar verhuisde. In 1645 vroeg hij nog de Staten-Generaal om bescherming van zijn zoutwinningsproces. In 1547 is hij overleden en begraven in de Grote Kerk van Alkmaar.

Voor wie is dit kostbare mes gemaakt?

Aangezien het een huwelijksgeschenk is geweest, staat de naam van de bruidegom in het heft. Dat kan eigenlijk niet van de dochter van 'onze' Willem van den Hove zijn. Zij was immers getrouwd met een Hertogvelt. Dit mes was een huwelijksgeschenk geweest van Willem zijn vader, dat wil zeggen Willem Anthonysz van den Hove aan zijn toekomstige vrouw Elisabeth van den Hove, geboren de Bye. Wanneer zij getrouwd zijn is niet bekend, maar zal kort voor Willems geboorte in 1570 zijn geweest. Inmiddels is het mesheft in bruikleen gegeven en te bezichtigen in de ridderzaal van de Wedderborg. ■

Frederik III, hertog van Sleeswijk-Holstein-Gottorp (1597-1659).

- 1) S. Ostkamp, 'Tortelduiven en vlamme harten. Huwelijkssymbolen op zilver en aardewerk uit Alkmaar tussen 1575 en 1675', in: *Vormen uit vuur, De verborgen stad, 750 jaar Alkmaar onder de grond* (Amsterdam 2004) p. 114.
- 2) G. Volders, 'Vierhonderd jaar stadsbezit Westerwolde', *Terra Westerwolda* nr. 2 (2019) pp. 12-15.
- 3) 'Doperse immigranten in het Noordduitse kustgebied (1500-1700)' door Otto S. Knottnerus in: *Doopsgezinden Bijdragen, nieuwe reeks* 20 (1994), pp. 11-60. Zie: <https://ottoknot.home.xs4all.nl/werk/Doopsgezinden.html>
- 4) https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_burgemeesters_van_Delft
- 5) L. Lapikás, *Fragment Genealogie Hartogvelt*, version 1.2 (Muiden 2010) op *Fragment Genealogie Hartogvelt, Generatie 3* (nikhef.nl).
- 6) P. Dekker, *Oude boerderijen en buitenverblijven langs de Zijper Groteloot* (Schoorl 1988).
- 7) J. Klingers en H. Ladrak, *Nieuw licht op het 'Huis van het Nieuwe Licht'* (2021) p. 13.
- 8) G. Volders, 'Vierhonderd jaar stadsbezit Westerwolde', *Terra Westerwolda* 2 (2019) pp. 12-15.
- 9) J.G. Renaud en E. van Dijk, *Het huis te Wedde* (Groningen 1971) p. 83.
- 10) Dekker (1988), pp. 585 en 708. <https://ottoknot.home.xs4all.nl/werk/Doopsgezinden.html>
- 11) P.J. van Winter, 'Willem van den Hove', *Tijdschrift voor geschiedenis* jrg. 74 (1961) pp. 413-431.

Evangelisaties in Westerwolde

In Westerwolde hebben meerdere evangelisaties bestaan. In de meeste gevallen zijn die ontstaan vanuit een hervormde gemeente. Soms was de afstand tot deze kerk zo groot, dat bewoners van een afgelegen gebied zelf een kerkgebouw met predikant wilden. In andere gevallen vond die kerkelijke gemeente dat er een evangelisatie moest komen. Vaak speelde echter ook de manier waarop in die gemeente werd gepreekt, de geloofsrichting, een rol. Over de evangelisaties in Westerwolde is weinig gepubliceerd. In dit artikel worden ze besproken in volgorde van hun oprichtingsdatum.

door Hemmo Clevering

In de negentiende eeuw was er veel onrust in de Nederlands Hervormde Kerk (NHK). In de Franse Tijd was de scheiding tussen kerk en staat ingevoerd. In 1834 begon de Afscheiding, waarna in Stadskanaal (1835), Onstwedde (1835), Sellingen (1836), Mussel (1861) en Bellingwolde (1893) gereformeerde gemeentes ontstonden. Hiertegen kwam fel verzet, zowel door de overheid als vanuit de NHK. Met de komst van koning Willem II in 1840 kwam er een eind aan de vervolging van afgescheidenen.¹ Daarmee was de weg geopend voor de verzelfstandiging van andere groepen andersdenkenden binnen de NHK. Dikwijls wilden deze zich juist niet afscheiden, maar streefden ze naar een plek binnen de NHK in de vorm van evangelisaties. Deze vorm wordt richting-evangelisatie genoemd en kwam in Westerwolde voor in dorpen waar de gemeente tot de vrijzinnige richting behoorde zoals Nieuweschans, Blijham, Wedde en Bourtange. In Vlagtwedde, Musselkanaal en Sellingen ontstonden juist aparte verenigingen van vrijzinnige gemeenteleden. Daarnaast ontstonden er ook zogenaamde afstands-evangelisaties. Deze werden meestal opgericht door een hervormde gemeente om te voorzien in de geestelijke vorming van hun leden in afgelegen gebieden. In Westerwolde speelde

dit vooral in de ontginningen zoals Alteveer, Vledderveen, Mussel, Veelerveen, Jipsingboertange en Harpel, maar ook in Holte en Jipsinghuizen.

Bovenplaatselijke organisaties

Om deze evangelisaties te begeleiden en te voorkomen dat er zich sekten of andere ongewenste vormen zouden ontwikkelen, kregen ze ondersteuning van bovenplaatselijke organisaties zoals de *Vereeniging voor Colportage en Evangelisatie in de drie Noordelijke Provinciën*. Deze hielp vooral op plaatsen waar nog geen voorganger was. Ook werd in 1893 de *Bond voor Evangelisatiën in en ten bate van de Ned. Herv. Kerk* opgericht die toezicht hield op onder andere de geldwerving, maar ook op de salarissen van de evangelisten.² In Westerwolde waren de volgende evangelisaties lid: Blijham, Hoornderveen, Jipsingboertange, Nieuweschans, Rhederbrug, Ter Apelkanaal, Veelerveen, Vledderveen en Wedde.²

De evangelisatie in Sellingerbeetse maakte deel uit van de hervormde gemeente Sellingen en die van Jipsingboermussel hoorde bij Musselkanaal. De evangelisatie in Alteveer werd in 1947 omgezet in een zelfstandige hervormde gemeente. De vrijzinnige →

verenigingen in Vlagtwedde en Sellingen waren lid van de *Vereniging van Vrijzinnige Hervormden (VVH)*, die in Musselkanaal van de *Nederlandse Protestantenvbond*.

Om als rechtspersoon te kunnen optreden, moest een evangelisatie *ene erkenning door de wet* aanvragen bij het hoogste gezag, oftewel bij de koning. In het voor goedkeuring aangeboden reglement moesten in ieder geval het doel, de grondslag en de werkkring worden opgenomen. De aanvraag moest worden gedaan op *gezegeld papier*, dat is papier dat via droge of natte stempeling van het Rijkswapen was voorzien en een geldelijke waarde vertegenwoordigde van honderd gulden!²

Inkomsten

De afstandsevangelisaties ontvingen financiële steun van de synode, maar niet genoeg om daarvan te kunnen bestaan. De kerkvoogden van de moederkerk en de leden moesten aanvullen. De andere evangelisaties hadden alleen de contributie en collectes in de diensten. Dat dit meestal niet toereikend was, laat zich raden. Temeer omdat leden van een evangelisatie ook door de moederkerk werden aangeslagen voor de zogenaamde kerklasten. Voor veel evangelisaties schreven de bestuursleden of de evangelist dan ook collectebrieven aan allerlei bedrijven en instellingen door het hele land. Ook hielden ze collectes in de omgeving. Soms werd deze inzameling aan beroepscollectanten opgedragen.²

Ter Apel of Sellingen?³

Omstreeks 1850 werd het kanaal tussen Zandberg en Ter Apel gegraven en gingen er mensen wonen. Deze streek had van oudsher tot het kerspel Sellingen behoord, maar dat lag op een afstand van tien kilometer. Ter Apel lag op vijf kilometer en was vrijzinnig. Bij veel bewoners ontstond behoefte aan een eigen evangelisatie. Deze werd in 1894 opgericht en achtereenvolgens geleid door de evangelisten: U. Poutsma, P. Miebies en P. Kraan. Er kwam een gebouw vlak bij de Nulweg: De Kapel (Viaductstaat 110). De evangelisatie bevond zich in een lastige positie omdat niet duidelijk was wat de

Afb. Ansichtkaart, collectie R.F.E. Wolf

moedergemeente was. De Kloosterkerk van Ter Apel kreeg ieder jaar een toelage van de stad Groningen voor de geestelijke verzorging van het veenkoloniale deel van de gemeente. Maar deze kerkenraad hield zich aan die oude kerspelgrens en vond dat er in Ter Apelkanaal geen pastorale of diaconale taken lagen. Sellingen wilde een subsidieaanvraag van de evangelisatie bij de hervormde synode niet ondersteunen. Na bemoeienis van het Provinciaal College van Toezicht werd Ter Apelkanaal in 1895, samen met Ter Haar en Ter Wisch, aan Ter Apel toegewezen. Sellingen moest een bijdrage betalen.⁴

In 1897 was de toeloop voor een kerstfeest in Ter Apelkanaal zo groot, dat besloten werd voortaan van iedere bezoeker een kwartje entreegeld te vragen en tijdens de vieringen zelf een vrije gift. Bovendien zou het kerstfeest in de toekomst op twee avonden worden georganiseerd. In 1913 maakten de grote groepen catechisanten het nodig om de leerkamer uit te breiden.⁵ De laatste evangelisten waren H. Roemeling (1949-1955) en D. Laansma (1955-1963). Daarna werd De Kapel een bijzondere wijkgemeente in wording en kreeg het bestuur toestemming van de Kloosterkerk om een dominee te beroepen. Het kerkje werd in 1981 vervangen door een verbouwd fabriekspand aan de Oude Weg in Ter Apel.

1894 Blijham, hervormde kapel, Hoofdweg 20³

In Blijham werd in 1894 een evangelisatie opgericht omdat men vond dat er in de kerk te vrijzinnig werd gepreekt. P. Jellesma was er jarenlang evangelist. Na diens overlijden in 1912 ontstond een meningsverschil over zijn opvolging. Een deel van de leden richtte toen een tweede evangelisatie op, die hetzelfde lokaal gebruikte. Dit duurde acht jaar, daarna ging men weer samen verder. Vanaf die tijd werden vele nieuwe bewoners en ook vrijzinnigen lid van de evangelisatie. Allerlei samenkomsten en een christelijke school droegen bij aan de bloei van de gemeente.² Vanaf 2000 is het gebouw niet meer als kerk in gebruik.

Afb. reliwiki.nl

1902 Alteveer, Nederlands Hervormde kerk, Beumesweg 99³

In 1902 besloot de kerkenraad van Onstwedde om in Tange-Alteveer een hulpkerk te bouwen met een woning voor de evangelist. In december begon W.C. Lodder er als evangelist. Alteveer werd in 1947 een zelfstandige Nederlands Hervormde gemeente. Het gebouw werd in 1961 vervangen door nieuwbouw.⁶

Afb. reliwiki.nl

1903 Nieuweschans, evangelisatielokaal, Singelstraat³

In Nieuweschans werden al ruim voor 1900 evangelisatie bijeenkomsten gehouden in een woning of in een lokaaltje van een herberg. In 1893 werd H. Smit als evangelist aangesteld, die na twee jaren vertrok en werd opgevolgd door A. de Vries en W. Walrecht, waarna Smit in 1915 weer terugkwam. Intussen werd in 1898 de evangelisatievereniging opgericht en was er een lokaal met woning voor de evangelist gebouwd. Er kwamen regelmatig meer dan zeventig personen in de kerkdiensten en het verenigingsleven bloeide. Vanwege het komen en gaan van spoor- en grensbeambten was er in latere jaren veel verloop.² De vereniging werd eind jaren '60 opgeheven en het gebouw werd gesloopt in 1972.

Afb. reliwiki.nl

1905 Vledderveen, Jeruël³

Rond 1880 kwamen de eerste bewoners naar Vledderveen. Vanuit de hervormde gemeente Stadskanaal (Oosterkade) werd er in 1903 zondagsschool gehouden in een lokaal van de openbare school en later ook evangeliediensten en catechisatie. De Zendingsvereniging van Stadskanaal liet er in 1907 een houten lokaal bouwen, dat de naam Jeruël kreeg. Twee jaar later werd de evangelisatievereniging opgericht en Jan Haisma benoemd als evangelist. In 1915 werd het gebouwtje vervangen door een stenen kerk.⁷ De oudste jongeren kregen catechisatie van de predikant van Musselkanaal. Dit vanwege het afleggen van belijdenis bij diezelfde predikant en zijn kerkenraad.² Na het vertrek in 2005 van Frans Verkade is er geen nieuwe evangelist aangesteld in Vledderveen. Er zijn wekelijks diensten.

Afb. P.B. Kramer, collectie Groninger Archieven

1910 Stadskanaal, Pniël, Cereskade³

Voor evangelisatie en verenigingswerk plaatste de hervormde gemeente Nieuw Stadskanaal in 1910 een gebouwtje aan de Cereskade. Men noemde het Pniël. Dit gebouw heeft bijna 25 jaar dienst gedaan en werd daarna gesloopt.⁸

1911 Wedde, hervormde kapel, Lageweg 27³

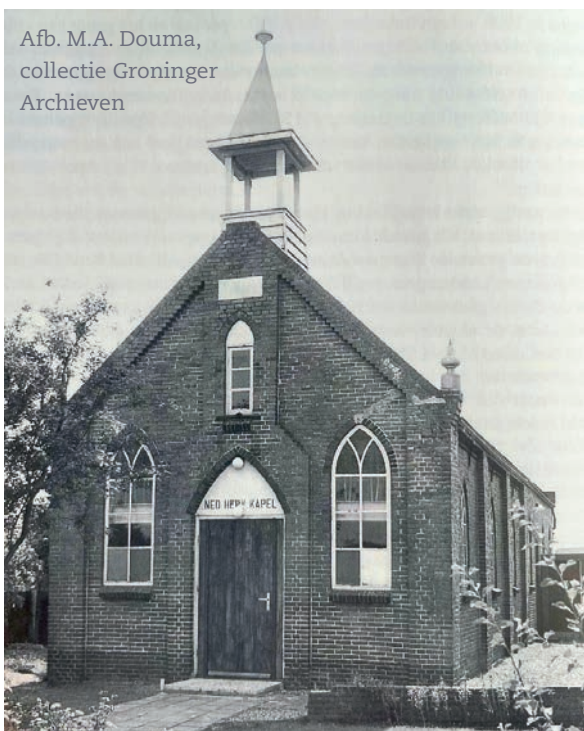
In Wedde begon in 1908 een colporteur van de colportagevereniging met Bijbellezingen en op Eerste Kerstdag werd een houten lokaal in gebruik genomen. In 1912 werd een stenen kerk gebouwd, waarbij het houten lokaal werd verplaatst naar Hoornderveen waar het enkele jaren dienst heeft gedaan voor de Bijbellezing en zondagsschool. "In Wedde bestond veel bekeringsvrees, kinderen bleven van de zondagsschool weg, omdat zij niet wilden bidden en zich niet wilden laten bekeren. In de eerste tijd lieten de bezoekers van de Bijbellezing zich daarvan weglukken door de kermis. Toch werden steeds nieuwe gezichten in het lokaal opgemerkt"² →

Afb. collectie Groninger Archieven

1912 Rhederbrug, hervormde kapel, Rhederweg 138³

Nadat de Colportagevereniging enige tijd in Rhederbrug had gewerkt, werd hier een evangelisatievereniging opgericht. In 1914 werd R. Ploegstra als evangelist benoemd. Toen ontstond er felle tegenstand vanuit de kerk van Bellingwolde. Op tijden dat in het kerkje de diensten en de zondagsschool werden gehouden, werd in de openbare school er tegenover hetzelfde georganiseerd. Maar de belangstelling voor de evangelisatie nam toe en de tegenstand veranderde in medewerking. Toen er werd gecollecteerd voor de bouw van een nieuw lokaal, dat op de plaats van het bestaande gebouwd zou worden, tekenden zelfs leden van de vrijzinnige kerkenraad en ook gereformeerden ervoor. Het nieuwe gebouw werd in 1920 in gebruik genomen.² Sedert 1978 heeft het een woonbestemming.

Afb. M.A. Douma, collectie Groninger Archieven

1914 Mussel, evangelisatie, Musselweg 48³

In 1912 kochten drie inwoners van Mussel en Kopstukken een stuk grond om daar een kerk op te bouwen voor de hervormde gemeenteleden in Mussel en omstreken. De kerk werd een afstandsevangelisatie van de hervormde kerk in Musselkanaal. Omstreeks 1955 werd het gebouw vervangen door nieuwbouw.⁹ Dit gebouw is tegenwoordig in gebruik als Pianola Sociëteit, waar pianola's en andere mechanische muziekinstrumenten worden getoond.

Afb. reliwiki.nl

1914 Veelerveen, Uw Koninkrijk Kome³

Door de aanleg van het Ruiten Aa-Kanaal en de bouw van de aardappelmeelfabriek in 1914 veranderde Veelerveen van een groot heideveld in een klein dorp. Er vestigden zich gezinnen uit allerlei streken. Al snel organiseerden colporteurs van de Colportagevereniging er evangelisatiesamenkomsten in de loods van de Noord Nederlandse Kunstmesthandel ten westen van het kanaal. In 1917 werd er een evangelisatievereniging opgericht en werd Dhr. Man in 't Veld benoemd als evangelist. De hervormde kerk in Vlagtwedde vond dit belangrijk omdat sociaal-democraten, communisten en baptisten een sterke propaganda voerden in Veelerveen. In 1921 kwam A.C. Brörens als evangelist in Veelerveen en een jaar later werd er een kerkgebouw in gebruik genomen. Brörens en later zijn opvolger J. G. Togtema hadden ook Harpel en Jipsingboertange als werkterrein. Tijdens de aanstelling van Togtema (1925-1929) werd bij de kerk een woning voor hem gebouwd. Van 1930 tot 1953 was H. Clevering, grootvader van de auteur, hier als evangelist werkzaam.² De evangelisatie werd in 2005 opgeheven.

Afb. Ansichtkaart, collectie Streekhistorisch Centrum Stadskanaal

1914 Jipsingboertange, Nederlands Hervormde kapel, Jipsingboertangerweg 100³

Naar deze woestijn, zoals de streek in een verslag uit die tijd werd genoemd, verhuisden enkele gezinnen uit Vledderveen die daarna door evangelist J. Haisma werden bezocht. Hieruit kwam voort dat hij er ook Bijbellezingen aan huis ging houden en dat er na enkele jaren een evangelisatievereniging en een zondagschool werden opgericht. In 1914 werd een kerkje in gebruik genomen op de hoek van de Weenderveldweg en de Jipsingboertangerweg. Toen Brörens in Veelerveen kwam, werd hem opgedragen ook Jipsingboertange te bedienen.² Het gebouw werd in 1973 gesloopt en de diensten werden voortgezet in het dorps huis.

Afb. reliwiki.nl

van de gemeente sterk was teruggelopen, werd in 1960 de kerk in gebruik genomen voor de confessionele eredienst.¹¹

Afb. commons.wikimedia.org

1920 Harpel, Uw Koninkrijk Kome¹²

Nadat er in Harpel een school kwam, werd met medewerking van de hervormde kerk van Vlagtwedde de evangelisatievereniging opgericht die diensten organiseerde in de school. A.C. Brörens werd als evangelist benoemd. Hij werkte ook voor de evangelisaties in Veelerveen en Jipsingboertange. Na 25 jaar werden Harpel en Jipsingboertange samengevoegd en werd een tweede evangelist benoemd. Deze ging vervolgens ook de evangelisatievereniging van Jipsinghuizen bedienen.

1914 Hoornderveen, evangelisatie

Vanuit Alteveer werd in 1915 de evangelisatie in Hoornderveen opgezet. Daarbij werd het houten gebouwtje gebruikt dat tot 1912 in Wedde dienst had gedaan. De inwijding werd gemeld met een advertentie in de *Nieuwe Veendammer Courant*. Tot 1920 was er zondagschool.¹⁰

1920 Bourtange, evangelisatie³

In 1919 werd in Bourtange een School met den Bijbel gesticht, naast de openbare school. Een jaar later werd een hervormde evangelisatie opgericht omdat men de prediking in de hervormde kerk te vrijzinnig vond. In de evangelisatie gingen gastpredikanten en preeklezers voor, totdat in 1942 de eerste evangelist werd aangesteld. De vrijzinnige hervormden bleven gebruik maken van de kerk, terwijl de evangelisatiediensten in de christelijke school werden gehouden. Nadat het vrijzinnige deel

Afb. collectie Streekhistorisch Centrum Stadskanaal

1921 Holte, Elim, Onstwedderweg 38³

Deze evangelisatie werd in 1921 opgericht vanuit de hervormde kerk in Onstwedde. Het evangelisatiebestuur organiseerde er Bijbellezingen en een zondagschool.² Het gebouw heeft daarna gediend als buurthuis en wordt nu omgebouwd tot KleinKunstTheater. →

Afb. M.A. Douma, collectie Groninger Archieven

1921 Jipsinghuizen

Vanaf 1921 hield men in Jipsinghuizen kerkdiensten in een buurthuis, een houten gebouwtje, en later ook wel in een school.¹⁰

Afb. collectie Streekhistorisch Centrum Stadskanaal

1923 Vlagtwedde, Vereniging Vrijzinnig Hervormden, Onstwedderweg 6³

Liberalen of modernen binnen de hervormde gemeente zochten elkaar op in gesprekskringen, waaruit de afdeling Vlagtwedde van de Vereniging van Vrijzinnig Hervormden ontstond. Sinds 1923 diende de voormalige landbouwschool als kerkgebouw.

Afb. reliwiki.nl

1925 Musselkanaal, Nederlandse Protestanten Bond, Kerkstraat 9³

Ook in Musselkanaal vormden vrijzinnige gemeentelieden van de hervormde gemeente gesprekskringen. Zij sloten zich aan bij de Nederlandse Protestantenbond. Hun kerk werd in 1926 gebouwd in een bouwstijl die verwant is aan de Amsterdamse School, ontworpen door de architect Albertus Harmannus Kleinenberg. Het gebouw is sinds 2002 niet meer als kerk in gebruik. Het is erkend als rijksmonument.

Afb. wikipedia.nl

1926 Jipsingboermussel, Groene kerkje³

De hervormde gemeente van Musselkanaal kreeg van gemeentelid J. Middelkamp toestemming om naast zijn boerderij (Ter Apelkanaal Oost) een kerkje te plaatsen. Het was afkomstig uit Klazienaveen-Noord, waar het in 1902 was gebouwd met steun van de industrieel J.E Scholten voor de arbeiders in zijn ontginning van het Smeulveen. Nadat het daar was vervangen door een stenen gebouw, werd het eerst naar Barger-Compascuum verplaatst. Daarna werd het gebruikt in Vledderveen en tenslotte ging het naar Jipsingboermussel. Er werden in de winter op zondagavond kerkdiensten gehouden. Ook de zondagsschool, jongensclub, meisjesclub, vrouwenvereniging en zelfs een tafeltennisclub maakten gebruik van het gebouwtje. Het werd in 1992 afgebroken wegens bouwvalligheid.

Afb. Hans Vreeman, kerk-en-orgel.nl

1926 Sellingerbeetse, hervormde kapel Opwaarts³

Het kerkje Opwaarts werd gebouwd in opdracht van de hervormde kerk van Sellingen. Het is ontworpen in de stijl van de Amsterdamse school. Het gebouw heeft jaren gediend als buitenlocatie van de hervormde kerk van Sellingen en had soms een eigen predikant. Het wordt nu gebruikt voor culturele doeleinden.

Afb. hervgembellingen.nl

Afb. gereformeerdekerken.info

1947 Sellingen, Vereniging Vrijzinnig Hervormden, Noordesweg 6³

De afdeling Sellingen en omstreken van de Vereniging Vrijzinnig Hervormden bestond van 1947 tot 1994. De diensten werden gehouden in een houten gebouw aan de Noord-Esweg. Na de opheffing van deze kerkelijke gemeente werd het pand in gebruik genomen als dorps huis De Schaapskooi. In 2001 werd het wegens bouwvalligheid gesloopt.¹³ ■

Afb. www.kerk-en-orgel.nl

1937 Alteveer, gereformeerde evangelisatie, Veenhofsweg 4³

Vanuit de gereformeerde kerk van Nieuwe Pekela werd in de jaren 1920-1922 een gereformeerde school gesticht in Alteveer. Enkele jaren daarna liet ook de hervormde gemeente van Alteveer een school bouwen. Het gevolg was dat de gereformeerde school failliet ging. Om toch een steunpunt te houden, werd in 1937 het gereformeerde evangelisatiegebouw Pro Rege gesticht. Hier werden zondagsschool en kerkdiensten gehouden. Na 1970 was het gebouw niet meer als kerk in gebruik.

- 1) H. Veldman, *Biografie van Hendrik de Cock* (Kampen 2009), 476.
- 2) J. de Jager, *Inwendige Zending - deel II* (Utrecht 1931), 51, 55, 56, 76, 82, 96.
- 3) www.reliwiki.nl, geraadpleegd op 25 maart 2023.
- 4) G. van Klinken, G. Luth, *Een eigenzinnige geloofsgemeenschap - Kloosterkerk Ter Apel* (Vught, 2013), 144-145.
- 5) J.J. Spanninga, *Evangelisatie 1894-1994*, 3-6.
- 6) www.pknalteveer.nl/algemeen, geraadpleegd op 25 maart 2023.
- 7) hervormdekerkvledderveen.jimdo.com/geschiedenis, geraadpleegd op 25 maart 2023.
- 8) Ds. A. D. Poortman, 'Torensplitsen-Gemeenteflitsen - Nieuw Stadskanaal', *De Waarheidsvriend* 04/12/1997.
- 9) www.weverleden.nl/musselweg%2048.html, geraadpleegd op 25 maart 2023.
- 10) www.delpher.nl, geraadpleegd op 30 september 2023.
- 11) www.hervgembourtange.nl/historie, geraadpleegd op 30 september 2023.
- 12) www.harpe.nl/historie/evangelisatievereniging.shtml, geraadpleegd op 30 september 2023.
- 13) www.kerk-en-orgel.nl/record.php?action=display_ordered&province=gr&page_num=51&item=1004, geraadpleegd op 30 september 2023.

Historische actualiteiten

In deze rubriek wordt ingegaan op actualiteiten die betrekking hebben op de cultuur en historie van Westerwolde.

Nieuw leven in de Koekjesfabriek van Wedde

In de in 1952 gebouwde koekjesfabriek in Wedde worden al sinds de jaren 1980 geen koekjes meer geproduceerd. Het karakteristieke pand aan de Lageweg heeft in de afgelopen decennia verschillende functies gehad. Sinds de zomer van 2023 huisvest de voormalige koekjesfabriek enkele zorginstellingen. De nieuwe gebruikers van het pand zijn erg geïnteresseerd in de geschiedenis van de koekjesfabriek en willen de historie graag op de locatie tonen. Heeft u nog foto's of voorwerpen die herinneren aan de koekjesfabriek van Wedde? Heeft u informatie en wilt u het delen of iets in bruikleen geven? Neem dan contact op via: huisarts-hapwedde@ezorg.nl

De koekjesfabriek in Wedde: Bouwman's banketfabriek De Ster (voorheen de Chocoladefabriek van C.J. van Houten). Foto: M.A. Douma, 1974. Collectie Groninger Archieven.

De mooiste spekdikkenijzers uit Westerwolde?

Spekdikken staan vooral bekend als culinaire specialiteit in Groningen en Drenthe. Lokaal komen er verschillende recepten voor. Wist u dat de ijzers ook kunnen verschillen? Kunsthistoricus Peter Paul Geelen doet onderzoek naar historische spekdikkenijzers. Met name uit Winschoten en Westerwolde zijn er fraaie exemplaren uit de 17de en 18de eeuw bewaard gebleven, zie de illustratie. Omdat er stevast namen

Een spekdikkenijzer afkomstig van de familie Steijes uit Bellingwolde, 1719 (zie ook *Terra Westerwolde* nr. 2 (2018), 22-26. Foto: Jan S.A. Huizing).

Lid worden van HVW en Terra Westerwolde thuis ontvangen?

Dat kost slechts € 27,50 per jaar!

U krijgt dan niet alleen *Terra Westerwolde* drie keer per jaar thuisbezorgd, maar bent ook welkom op onze vergaderingen en bij interessante lezingen over de geschiedenis van Westerwolde. Jaarlijks wordt er voor leden ook een excursie georganiseerd.

Word daarom lid van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW)!

Dat kan via de website: www.verenigingwesterwolde.nl, maar u kunt ook contact opnemen met Kineke Kuper-Dijkmeijer, secretaris, Venneweg 15, 9541 XN Vlagtwedde, telefoon: 0599-313529, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl. Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63.

en jaartallen op de Groningse ijzers zijn afgebeeld, is het goed mogelijk om deze historisch en geografisch te duiden. Het is een bijzonderheid die nergens anders in Nederland voorkomt. Uit de Groningse ijzers blijkt dat ieder dorp een eigen beeldtraditie had, en dat gedurende zeer lange tijd. Christelijke voorstellingen komen vaak voor, maar ook boerentaferelen en gereedschappen. Bezit u een antiek spekdikkenijzer? Dan komt Geelen graag met u in contact. Na een inventarisatie zal Geelen een artikel publiceren over de verschillende Groningse tradities. Stuur uw foto en informatie op naar: peterpaul344@hotmail.com

Bezoek onze website voor meer historische wetenswaardigheden en het laatste verenigingsnieuws: www.verenigingwesterwolde.nl

MOW
MUSEUM WESTERWOLDE

Terra Westerwolde wordt mede mogelijk gemaakt door het MOW | Museum Westerwolde: www.hetmow.nl

